

Mensen

Over de
Relativiteit van
Ethiek, Evolutie en Gedrag

Door
Albert Prins

Eerste versie: september 2019
Laatste revisie datum: 14 juli 2026

Samenvatting

Dit boek onderzoekt de oorsprong, ontwikkeling en betekenis van menselijke moraal aan de hand van een filosofische dialoog tussen Alex en Trebla.

Het vertrekpunt is een fundamentele vraag: bestaan goed en kwaad als objectieve eigenschappen van de werkelijkheid, of zijn zij menselijke interpretaties die voortkomen uit evolutie, cultuur en sociale samenwerking?

Om deze vraag te onderzoeken nemen Alex en Trebla afstand van vanzelfsprekende aannames en proberen zij de mensheid te bekijken als onderdeel van een groter systeem: de aarde. Vanuit dat perspectief verkennen zij achtereenvolgens de oorsprong van moraal, de rol van religie, de relatie tussen individu en groep, de betekenis van ongelijkheid, de spanning tussen vrijheid en verantwoordelijkheid en de verantwoordelijkheid van de mensheid tegenover toekomstige generaties.

Gedurende deze zoektocht wordt betoogd dat morele systemen waarschijnlijk niet voortkomen uit absolute waarheden, maar uit de noodzaak van samenwerking, aanpassing en voortbestaan binnen complexe sociale en ecologische systemen.

Het boek verdedigt geen dogmatische moraal. In plaats daarvan onderzoekt het welke waarden kunnen bijdragen aan een duurzame en veerkrachtige beschaving. Daarbij komen onder meer kennis, waarheidsliefde, samenwerking, vertrouwen, vrijheid, verantwoordelijkheid, diversiteit en duurzaamheid aan bod.

Hoofdthema's

- De vraag of goed en kwaad objectief of relatief zijn
- Evolutie en de biologische oorsprong van menselijk gedrag
- Religie als bron van betekenis en sociale samenhang
- De relatie tussen individu, groep en samenleving
- Diversiteit, ongelijkheid en sociale stabiliteit
- Vrijheid, verantwoordelijkheid en vrije wil
- De mens als onderdeel van een groter ecologisch systeem
- De verantwoordelijkheid tegenover toekomstige generaties
- De mogelijkheid van een duurzame ethiek zonder absolute waarheden

Conclusie

Hoewel absolute morele waarheden moeilijk aantoonbaar zijn, betekent dit niet dat alle waarden willekeurig zijn. Wanneer het voortbestaan en de verdere ontwikkeling van mensheid en biosfeer als wenselijk worden beschouwd, kunnen bepaalde waarden rationeel worden verdedigd als voorwaarden voor duurzame samenwerking en continuïteit.

Het boek eindigt daarom niet met een definitief antwoord, maar met een uitnodiging: om kritisch te blijven denken, vragen te blijven stellen en onze plaats binnen het grotere systeem waarvan wij deel uitmaken beter te begrijpen.

Voorwoord

Soms hoor ik mensen spreken over goed en kwaad met een zekerheid die mij altijd heeft verbaasd.

Alsof de grens tussen beide ergens vastligt, wachtend om ontdekt te worden.

Alsof morele overtuigingen vanzelfsprekend zijn.

Die verwondering vormt het begin van dit boek.

Al lange tijd houd ik mij bezig met vragen als: Waar komen onze morele overtuigingen vandaan? Zijn zij universeel en tijdloos, of zijn zij het resultaat van evolutie, cultuur en geschiedenis? Waarom ervaren mensen bepaalde handelingen als goed of slecht? En hoe moeten wij omgaan met deze vragen in een wereld die steeds complexer en meer met elkaar verbonden raakt?

Dit boek is geen poging om een nieuwe absolute moraal te formuleren. Het is eerder een onderzoek. Een zoektocht naar begrip.

Daarom begint het verhaal niet met antwoorden, maar met vragen.

In een reeks gesprekken onderzoeken Alex en Trebla onderwerpen als evolutie, religie, groepsvorming, ongelijkheid, vrijheid, verantwoordelijkheid en duurzaamheid. Hun doel is niet om gelijk te krijgen, maar om beter te begrijpen hoe menselijke waarden ontstaan en welke rol zij spelen binnen het grotere systeem waarvan wij deel uitmaken.

De keuze voor een dialoogvorm is bewust. Sinds de tijd van de oude Grieken vormt de dialoog een krachtig middel om ideeën te verkennen. Een gesprek maakt twijfel zichtbaar, laat ruimte voor verschillende perspectieven en voorkomt de illusie dat complexe vraagstukken eenvoudige antwoorden hebben.

Hoewel het boek grotendeels beschrijvend begint, verschuift het geleidelijk naar een meer normatieve vraag: welke waarden kunnen bijdragen aan het langdurig voortbestaan van mensheid, beschaving en biosfeer? Die overgang heb ik zo transparant mogelijk proberen te maken.

Ik pretendeer niet de waarheid te bezitten. Mijn hoop is bescheidener. Dit boek is geschreven vanuit verwondering, niet vanuit zekerheid. Misschien overtuigt het u niet. Dat hoeft ook niet. Als het u ertoe brengt uw eigen overtuigingen opnieuw te onderzoeken, heeft het zijn doel bereikt.

Albert Prins

Opmerkingen en suggesties zijn van harte welkom via: aprins@hotmail.com

Inhoud

Samenvatting	2
Voorwoord	4
1. Relatieve Ethiek.....	8
1.1. Een ongemakkelijke vraag	8
1.2. Buiten het systeem kijken.....	9
1.3. Hoe werd de mens zoals hij nu is?	11
1.4. Goed en kwaad	12
1.5. De migratie van de gnoes	15
1.6. Een voorlopige conclusie	19
2. Ontstaan van Ethiek en Religie	21
2.1. Een nieuwe vraag.....	21
2.2. Moraal vóór religie.....	22
2.3. Waarom groepen regels maken.....	23
2.4. Waarom religie ontstond	24
2.5. Religie als sociale technologie	25
3. Individu en Groep.....	30
3.1. Een onvermijdelijke spanning	30
3.2. Waarom groepen ontstaan.....	31
3.3. De kracht van verbondenheid.....	33
3.4. De gevaren van de groep	34
3.5. Wanneer individu en groep botsen	36
3.6. Voorlopige conclusie.....	37
4. Ongelijkheid en Diversiteit.....	39
4.1. Een ongemakkelijke observatie	39
4.2. Waarom diversiteit onvermijdelijk is	41
4.3. Waarom verschillen tot ongelijkheid leiden	42
4.4. De voordelen van ongelijkheid	46
4.5. De gevaren van ongelijkheid.....	49
4.6. Ongelijkheid alleen is niet voldoende.....	50
5. Vrijheid en Verantwoordelijkheid.....	51
5.1. De verleiding van vrijheid	51
5.2. Wat is vrijheid eigenlijk?	52
5.3. Zijn wij werkelijk vrij?.....	55

5.4.	Vrijheid zonder verantwoordelijkheid?	59
5.5.	De grenzen van vrijheid	62
5.6.	Voorlopige conclusie	65
6.	Mensheid en Aarde	68
6.1.	Een groter perspectief	68
6.2.	De mens als onderdeel van een groter systeem.....	69
6.3.	Groei en Grenzen	70
6.4.	Waarom mensen de toekomst onderschatten.....	73
6.5.	De verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties	76
6.6.	Voorlopige conclusie	80
7.	Een Duurzame Ethiek.....	82
7.1.	De laatste vraag	82
7.2.	Van absolute moraal naar functionele moraal	84
7.3.	Welke waarden bevorderen continuïteit?	88
7.4.	De paradox van tolerantie	92
7.5.	Een ethiek zonder absolute waarheden	95
7.6.	Slotbeschouwing.....	99
8.	Filosofische en wetenschappelijke achtergronden.....	104
8.1.	Waarnemen vóór oordelen.....	104
8.2.	Evolutie en menselijk gedrag	104
8.3.	Hobbes, Rousseau en de menselijke natuur.....	108
8.4.	Twee uitersten	110
8.5.	Vrije wil, determinisme en verantwoordelijkheid	112
8.6.	Karl Popper, open samenlevingen en de paradox van tolerantie	116
8.7.	Systeemdenken en de aarde als geheel.....	120
8.8.	Epiloog – Terug naar huis.....	125
9.	Bibliografie	129
10.	Geselecteerde citaten en beschouwingen.....	130

Mensheid

Over de
Relativiteit van
Ethiek, Evolutie en Gedrag

Door
Albert Prins

[Begin](#)

1. Relatieve Ethiek

1.1. Een ongemakkelijke vraag

Kernvraag: Bestaan goed en kwaad werkelijk, of bestaan zij alleen vanuit menselijk perspectief?

TREBLA:

Goedemorgen Alex.

ALEX:

Goedemorgen Trebla.

TREBLA:

Kijk eens om je heen.

ALEX:

Het koolzaad staat prachtig in bloei.

TREBLA:

Inderdaad. Toch wil ik je tijdens onze wandeling een vraag stellen.

ALEX:

Ik ben benieuwd.

TREBLA:

Denk je dat goed en kwaad werkelijk bestaan?

ALEX:

Natuurlijk. Dat lijkt me één van de meest vanzelfsprekende dingen die er zijn.

TREBLA:

Is dat werkelijk zo vanzelfsprekend?

Stel dat je duizend jaar geleden was geboren.

Of in het oude Sparta.

Of als Viking.

Of in een samenleving die volledig anders was dan de onze.

Denk je dat je dan nog steeds precies dezelfde ideeën zou hebben over goed en kwaad?

ALEX:

Waarschijnlijk niet.

TREBLA:

En toch zouden die overtuigingen voor jou dan even vanzelfsprekend hebben gevoeld als jouw huidige overtuigingen.

ALEX:

Dat is waar.

TREBLA:

Dat brengt ons bij een ongemakkelijke mogelijkheid.

Wat als onze morele overtuigingen niet voortkomen uit universele waarheden, maar uit cultuur, geschiedenis en omstandigheden?

Wat als goed en kwaad minder objectief zijn dan wij denken?

ALEX:

Dat klinkt bijna alsof moraal een illusie is.

TREBLA:

Nee. Ik vraag alleen of wij voldoende afstand nemen om haar werkelijk te begrijpen.

Want voordat we kunnen bepalen wat goed is, moeten we eerst begrijpen vanuit welk perspectief we kijken.

1.2. Buiten het systeem kijken

Kernvraag: Kunnen we de wereld begrijpen zonder de mens als middelpunt te nemen?

TREBLA:

Stel je voor dat een buitenaardse beschaving de aarde gedurende miljoenen jaren zou bestuderen.

Denk je dat zij mensen als het belangrijkste onderdeel van de planeet zouden beschouwen?

Alex kijkt zwijgend over het koolzaadveld.

Pas na enkele seconden antwoordt hij.

ALEX:

Waarschijnlijk niet.

TREBLA:

Voor hen zouden wij simpelweg één soort zijn tussen miljoenen andere soorten.

Niet belangrijker dan wolven.

Niet belangrijker dan walvissen.

Niet belangrijker dan bacteriën.

Toch beoordelen wij vrijwel alles vanuit één vraag:

"Wat betekent dit voor ons?"

Een overstroming noemen wij slecht.

Een rijke oogst noemen wij goed.

Een medische doorbraak noemen wij vooruitgang.

Maar voor de aarde als geheel hebben deze gebeurtenissen geen ingebouwde morele betekenis.

Zij gebeuren eenvoudigweg.

ALEX:

Dus onze beoordeling zegt misschien meer over onszelf dan over de werkelijkheid?

TREBLA:

Precies.

Wanneer wij de wereld proberen te begrijpen, kijken wij altijd door een menselijke bril.

Die bril bestaat uit opvoeding.

Cultuur.

Religie.

Gewoonten.

Persoonlijke ervaringen.

Als we de werkelijkheid willen begrijpen, moeten we proberen die bril tijdelijk af te zetten.

Niet om onmenselijk te worden.

Maar om beter te zien.

Dat is vergelijkbaar met de manier waarop de stoïcijnse filosoof Epictetus naar de wereld keek: met kalme afstandelijkheid en aanvaarding van wat zich aandient. Hoewel hij dit vooral zag als levenshouding en niet als wetenschappelijke methode, raakt hij aan hetzelfde fundamentele principe: het opschorten van een onmiddellijk oordeel.

Wij kunnen levende systemen waarnemen waarin individuen samenwerken om te overleven, maar ook systemen waarin individuen elkaar doden om te kunnen overleven. Als wij deze systemen werkelijk willen begrijpen, moeten wij de verleiding weerstaan om ze te beoordelen vanuit onze eigen menselijke normen en waarden.

Ons doel is niet om te prijzen, te veroordelen of in te grijpen, maar om waar te nemen. Alleen dan kunnen wij beginnen te begrijpen hoe het systeem zich heeft ontwikkeld tot wat het vandaag is.

ALEX:

Maar is volledig neutraliteit eigenlijk mogelijk? Zelfs een buitenaardse beschaving kijkt toch vanuit een eigen perspectief?

TREBLA:

Dat is een scherpe opmerking. Je hebt gelijk dat volledig perspectiefloos kijken misschien onmogelijk is. Maar het verschil zit hem in de bewustheid. Wanneer wij erkennen dat wij door een bril kijken, kunnen we proberen haar te begrijpen en soms bij te stellen. Iemand die niet weet dat hij een bril draagt, kan haar ook niet afzetten.

ALEX:

Dat klinkt eenvoudig, maar waarschijnlijk is het bijzonder moeilijk.

TREBLA:

Inderdaad.

Want wij maken zelf deel uit van het systeem dat wij proberen te begrijpen.

Toch is deze mentale afstand noodzakelijk.

Pas wanneer wij de mens niet langer als vanzelfsprekend middelpunt beschouwen, kunnen wij proberen de werkelijkheid te zien zoals zij werkelijk is.

Maar voordat we kunnen spreken over goed en kwaad, moeten we eerst begrijpen hoe de mens überhaupt geworden is tot wat hij nu is.

1.3. Hoe werd de mens zoals hij nu is?

Kernvraag: Waarom bestaan egoïsme, liefde, samenwerking en competitie tegelijkertijd in één en dezelfde soort?

TREBLA:

Laat me je een vraag stellen, Alex.

Waarom helpen mensen elkaar?

ALEX:

Omdat we sociale wezens zijn?

TREBLA:

Dat is een deel van het antwoord.

Maar waarom zijn we sociale wezens?

Waarom voelen ouders zich verantwoordelijk voor hun kinderen?

Waarom zijn mensen bereid offers te brengen voor hun partner, familie of vrienden?

En waarom concurreren diezelfde mensen tegelijkertijd met elkaar?

ALEX:

Dat lijkt inderdaad tegenstrijdig.

TREBLA:

Toch is het precies wat we overal om ons heen zien.

Mensen kunnen buitengewoon behulpzaam zijn, maar ook egoïstisch.

Zij kunnen samenwerken én concurreren.

Liefhebben én haten.

Het lijkt soms alsof er verschillende naturen in één mens aanwezig zijn.

ALEX:

Dus onze gevoelens maken deel uit van hetzelfde evolutionaire proces?

TREBLA:

Waarschijnlijk wel.

Zij vormen een belangrijk onderdeel van het motivatiesysteem dat ons gedrag richting geeft.

Maar dit brengt ons bij een nieuwe vraag.

Als onze drijfveren, gevoelens en gedragingen voortkomen uit evolutionaire processen, wat betekent dat dan voor onze ideeën over goed en kwaad?

Zijn goed en kwaad werkelijk eigenschappen van de werkelijkheid?

Of zijn zij menselijke interpretaties van wat gunstig of ongunstig is voor onszelf en voor de groepen waartoe wij behoren?

1.4. Goed en kwaad

Kernvraag: Zijn goed en kwaad eigenschappen van de werkelijkheid, of zijn het menselijke interpretaties?

TREBLA:

Laten we terugkeren naar de vraag waarmee we onze wandeling begonnen.

Bestaan goed en kwaad werkelijk?

ALEX:

Voor mijn gevoel wel.

Iedereen lijkt toch een idee te hebben van wat goed en wat slecht is.

TREBLA:

Dat gevoel hebben de meeste mensen inderdaad.

Maar laten we eens onderzoeken waar dat gevoel vandaan komt.

Stel dat een hevige storm een bos verwoest.

Bomen worden ontworteld.

Dieren sterven.

Nesten verdwijnen.

Zou je dat een slechte gebeurtenis noemen?

ALEX:

Voor de dieren die sterven zeker.

TREBLA:

Dat lijkt logisch.

Maar enkele jaren later groeit op dezelfde plek vaak nieuw leven.

Nieuwe planten krijgen ruimte.

Andere diersoorten verschijnen.

Het ecosysteem verandert en ontwikkelt zich verder.

Was de storm dan goed of slecht?

ALEX:

Dat hangt af van het perspectief.

TREBLA:

Precies.

En hetzelfde geldt voor veel gebeurtenissen die wij dagelijks beoordelen.

Een regenbui is vervelend voor iemand die een picknick organiseert, maar waardevol voor een boer die op water wacht.

Een economische crisis kan voor sommigen rampzalig zijn, terwijl anderen er juist kansen door krijgen.

De gebeurtenis zelf verandert niet.

Alleen het perspectief verandert.

ALEX:

Dus goed en kwaad zijn misschien geen eigenschappen van gebeurtenissen zelf?

TREBLA:

Dat is precies de vraag.

Wanneer natuurkundigen een steen bestuderen, kunnen zij eigenschappen aanwijzen zoals massa, volume of temperatuur.

Maar kun je op dezelfde manier aantonen dat een steen goed of slecht is?

ALEX:

Nee, dat lijkt onmogelijk.

TREBLA:

Misschien omdat goed en kwaad geen eigenschappen van de werkelijkheid zijn, maar beoordelingen die levende wezens aan die werkelijkheid geven.

Beoordelingen die voortkomen uit hun belangen, behoeften en verwachtingen.

Wat goed is voor de één, kan slecht zijn voor de ander.

Wat vandaag goed lijkt, kan morgen schadelijk blijken.

Wat binnen de ene cultuur als moreel wordt gezien, kan elders als immoreel worden beschouwd.

ALEX:

Maar wacht even dan moet ik je iets vragen.

Als dat zo is, had Hitler dan gewoon een ander perspectief?

Was de Holocaust dan moreel neutraal, gezien vanuit het systeem?

TREBLA:

Dat is een scherpe vraag, en ik wil hem niet ontwijken.

Vanuit het perspectief van het systeem, de aarde, de biosfeer, zijn massamoord en vrede inderdaad beide gebeurtenissen die plaatsvinden.

De natuur kent geen aanklager.

Maar dat is niet het perspectief van waaruit mensen leven en oordelen.

Wij zijn geen buitenaardse waarnemers.

Wij zijn deelnemers.

En juist als deelnemers kunnen we vragen welke gedragingen samenwerking, vertrouwen en voortbestaan bevorderen, en welke die ondermijnen.

Genocide doet dat laatste op elke denkbare schaal.

Dat maakt het niet kosmisch verkeerd, maar wel functioneel destructief op een manier die rationeel valt te verdedigen.

ALEX:

Maar dan sluip je alsnog een waardeoordeel binnen.

Je zegt: voortbestaan is wenselijk.

Maar waarom zou dat wenselijk zijn?

TREBLA:

Daar heb je gelijk in.

Dat is precies de aanname die we later expliciet moeten maken.

Ik stel hem hier nog niet als vaststaand voor.

Eerst willen we begrijpen hoe moraal werkt.

Het waarom van die aanname komt later.

ALEX:

Goed, maar dat verandert mijn vraag niet.

Moord blijft toch verkeerd, ongeacht het perspectief?

TREBLA:

Dat is een begrijpelijke reactie.

Maar laten we voorzichtig zijn.

We onderzoeken hier niet welke regels een samenleving nodig heeft.

We onderzoeken eerst waar onze morele oordelen vandaan komen.

Waarom beschouwen wij moord als verkeerd?

Waarom prijzen wij eerlijkheid?

Waarom bewonderen wij moed?

Misschien omdat dergelijke gedragingen bijdragen aan het functioneren van groepen waarin mensen samenleven.

Misschien omdat zij onze kansen op overleving vergroten.

Of misschien om andere redenen.

Dat moeten we nog onderzoeken.

ALEX:

Dus je zegt niet dat goed en kwaad niet bestaan?

TREBLA:

Ik zeg alleen dat we nog niet weten wat zij precies zijn.

Misschien zijn het geen universele eigenschappen van de werkelijkheid.

Misschien zijn het menselijke interpretaties van wat gunstig of ongunstig is voor individuen en groepen.

Dat betekent niet dat zij onbelangrijk zijn.

Integendeel.

Maar voordat we begrijpen wat goed en kwaad betekenen, moeten we eerst begrijpen hoe zij ontstaan.

ALEX:

Kunnen we daar een voorbeeld van vinden?

TREBLA:

Ja.

Sterker nog, de natuur biedt ons een bijzonder leerzaam voorbeeld.

Een voorbeeld waarin leven en dood, samenwerking en strijd voortdurend met elkaar verweven zijn.

Laten we kijken naar de jaarlijkse migratie van de gnoes op de Serengeti.

Misschien helpt dat ons beter te begrijpen hoe verschillend dezelfde werkelijkheid kan worden ervaren.

1.5. De migratie van de gnoes

Kernvraag: Kan iets op systeemniveau noodzakelijk zijn en op individueel niveau tragisch?

TREBLA:

Heb je ooit een natuurdocumentaire gezien waarin duizenden gnoes een rivier oversteken?

ALEX:

Ja.

TREBLA:

Dan herinner je je misschien ook dat ene beeld.

Een jong kalf springt de rivier in.

De stroming sleurt het mee.

Halverwege grijpt een krokodil het dier.

De moeder blijft machteloos aan de overkant staan.

Even is er alleen nog opspattend water.

En dan wordt het stil.

Een van de indrukwekkendste natuurverschijnselen op aarde is de jaarlijkse migratie van de gnoes op de Serengeti in Oost-Afrika.

ALEX:

Enorme kuddes die eindeloos lijken door te trekken.

TREBLA:

Precies.

Jaarlijks trekken miljoenen gnoes, zebra's en andere grazers honderden kilometers op zoek naar vers gras en water.

Het lijkt bijna een eindeloze stroom van leven.

Maar wie langer kijkt, ziet ook iets anders.

Overal liggen gevaren op de loer.

Leeuwen.

Hyena's.

Krokodillen.

Ziekte.

Uitputting.

Dorst.

Vele dieren overleven de tocht niet.

ALEX:

Dat maakt zulke documentaires soms moeilijk om naar te kijken.

TREBLA:

Waarom eigenlijk?

ALEX:

Omdat je het lijden ziet.

Een kalf dat zijn moeder verliest.

Een dier dat wordt gegrepen door een krokodil.

Dat roept medelijden op.

TREBLA:

En dat is heel begrijpelijk.

Wij identificeren ons spontaan met het individuele dier.

Wij voelen mee met zijn angst en zijn strijd om te overleven.

Maar laten we proberen hetzelfde verschijnsel vanuit een ander perspectief te bekijken.

Wat zou er gebeuren als alle roofdieren plotseling verdwenen?

ALEX:

Dan zouden veel meer gnoes overleven.

TREBLA:

In eerste instantie wel.

Maar wat gebeurt er daarna?

ALEX:

Dan zouden de kuddes waarschijnlijk steeds groter worden.

TREBLA:

Precies.

En grotere kuddes verbruiken meer voedsel.

De graslanden zouden sneller worden leeggegeten.

Hongersnood zou ontstaan.

Ziekten zouden zich gemakkelijker verspreiden.

Uiteindelijk zouden mogelijk nog meer dieren sterven dan daarvoor.

ALEX:

Dus de roofdieren vervullen een functie binnen het systeem.

TREBLA:

Ja.

Niet omdat zij bewust het ecosysteem beschermen.

Een leeuw jaagt niet om het ecologische evenwicht te bewaren.

Hij jaagt omdat hij honger heeft.

Toch draagt zijn gedrag bij aan het functioneren van het grotere geheel.

De roofdieren houden de kuddes in beweging.

De kuddes voorkomen dat bepaalde gebieden volledig dichtgroeien.

Voedingsstoffen worden verspreid.

Nieuwe vegetatie krijgt kansen.

Zo ontstaat een dynamisch evenwicht dat al duizenden generaties bestaat.

ALEX:

Dus wat voor één dier een tragedie is, kan voor het ecosysteem onderdeel zijn van een stabiel proces.

TREBLA:

Precies.

En hier raken we een belangrijk onderscheid.

Het perspectief van het individu.

En het perspectief van het systeem.

Voor een gnoe die wordt gegrepen door een leeuw bestaat geen hoger doel.

Geen harmonie.

Geen schoonheid.

Er is slechts angst en verlies.

Maar voor het ecosysteem als geheel maakt dezelfde gebeurtenis deel uit van een proces dat bijdraagt aan het voortbestaan van het grotere systeem.

ALEX:

Dus beide perspectieven zijn tegelijkertijd waar.

TREBLA:

Dat denk ik.

En veel verwarring ontstaat wanneer we die perspectieven door elkaar halen.

Wat gunstig is voor een individu, is niet altijd gunstig voor het systeem.

En wat gunstig is voor het systeem, is niet altijd gunstig voor ieder individu.

ALEX:

Dat lijkt ook voor menselijke samenlevingen te gelden.

TREBLA:

Inderdaad.

Ook menselijke samenlevingen bestaan uit individuen die hun eigen belangen, wensen en zorgen hebben, terwijl zij tegelijkertijd deel uitmaken van grotere systemen.

Families.

Gemeenschappen.

Naties.

En uiteindelijk zelfs de mensheid als geheel.

Daarom moeten we voorzichtig zijn wanneer we begrippen als goed en kwaad gebruiken.

Vaak spreken we vanuit het perspectief van het individu.

Soms vanuit het perspectief van een groep.

Maar zelden maken we expliciet vanuit welk perspectief we eigenlijk oordelen.

ALEX:

Dus voordat we iets goed of slecht noemen, zouden we eerst moeten vragen: voor wie?

TREBLA:

Precies.

Voor wie is het goed?

Voor wie is het slecht?

En op welk niveau kijken we?

Het individu?

De groep?

De soort?

Of het systeem als geheel?

Pas wanneer we die vraag stellen, kunnen we beginnen te begrijpen waarom morele oordelen vaak veel complexer zijn dan ze op het eerste gezicht lijken.

En dat brengt ons terug bij onze oorspronkelijke vraag.

Als goed en kwaad niet simpelweg eigenschappen van de werkelijkheid zijn, wat hebben we dan eigenlijk geleerd?

1.6. Een voorlopige conclusie

Kernvraag: Wat blijft er over wanneer we onze vanzelfsprekende ideeën over goed en kwaad ter discussie stellen?

TREBLA:

Laten we eens terugkijken op wat we tot nu toe hebben besproken.

We begonnen met een eenvoudige vraag:

Bestaan goed en kwaad werkelijk?

Op het eerste gezicht lijkt het antwoord vanzelfsprekend.

De meeste mensen ervaren bepaalde handelingen als goed en andere als slecht.

Maar naarmate we verder keken, bleek de vraag ingewikkelder te zijn dan zij aanvankelijk leek.

ALEX:

Omdat ons oordeel afhankelijk lijkt te zijn van het perspectief dat we innemen.

TREBLA:

Precies.

We hebben geprobeerd afstand te nemen van onze vanzelfsprekende menselijke blik.

Niet omdat die blik onbelangrijk is, maar omdat hij ons soms verhindert de grotere samenhang te zien.

We ontdekten dat de mens niet losstaat van de natuur, maar zelf een product is van een langdurig evolutionair proces.

Onze drijfveren, emoties en gedragingen zijn niet uit het niets ontstaan. Zij zijn gevormd door generaties van selectie, aanpassing en verandering.

ALEX:

En daardoor bestaan eigenschappen als samenwerking, empathie en competitie tegelijkertijd naast elkaar.

TREBLA:

Juist.

Wat wij vaak zien als tegenstellingen, blijken in evolutionair opzicht vaak complementaire strategieën te zijn.

Zelfbehoud en samenwerking.

Competitie en zorg.

Individu en groep.

Zij maken allemaal deel uit van hetzelfde proces.

Vervolgens onderzochten we de begrippen goed en kwaad.

We zagen dat gebeurtenissen op zichzelf niet noodzakelijk een morele betekenis lijken te bezitten.

Vaak ontstaat die betekenis pas wanneer levende wezens gebeurtenissen beoordelen vanuit hun eigen belangen, behoeften en verwachtingen.

ALEX:

Zoals bij de migratie van de gnoes.

TREBLA:

Inderdaad.

Voor een gnoe die wordt gegrepen door een leeuw is er slechts angst en verlies.

Voor het ecosysteem als geheel maakt dezelfde gebeurtenis deel uit van een proces dat bijdraagt aan het voortbestaan van het systeem.

Geen van beide perspectieven is onwaar.

Maar zij zijn wel verschillend.

En juist dat verschil blijkt belangrijk.

ALEX:

Dus wanneer mensen spreken over goed en kwaad, spreken zij vaak vanuit een bepaald perspectief zonder zich daarvan bewust te zijn.

TREBLA:

Dat denk ik wel.

Veel discussies over moraal gaan niet alleen over feiten, maar ook over het perspectief van waaruit die feiten worden beoordeeld.

Wie dat perspectief niet expliciet maakt, loopt het risico zijn eigen voorkeuren te verwarren met universele waarheden.

ALEX:

Betekent dit dat goed en kwaad helemaal niet bestaan?

TREBLA:

Dat hoeft niet.

Wat we tot nu toe hebben ontdekt, is slechts dat de vraag ingewikkelder is dan zij op het eerste gezicht lijkt.

Misschien zijn goed en kwaad geen objectieve eigenschappen van de werkelijkheid, zoals massa of temperatuur.

Misschien zijn het manieren waarop bewuste wezens betekenis geven aan hun ervaringen.

Dat maakt ze niet minder belangrijk.

Maar wel minder vanzelfsprekend.

ALEX:

Dus we moeten voorzichtig zijn met absolute uitspraken over moraal.

TREBLA:

Precies.

Werkelijk begrip begint vaak wanneer we erkennen hoe beperkt ons perspectief is.

Niet met zekerheid, maar met nieuwsgierigheid.

Niet met veroordeling, maar met onderzoek.

En dat brengt ons bij een nieuwe vraag.

Als goed en kwaad niet eenvoudigweg in de werkelijkheid besloten liggen, waar komen onze morele regels dan vandaan?

Waarom ontwikkelen vrijwel alle menselijke samenlevingen normen, waarden en gedragsregels?

Waarom ontstaan religies, wetten en morele tradities?

En waarom lijken sommige van die regels opmerkelijk veel op elkaar, zelfs in culturen die nooit met elkaar in contact zijn geweest?

Dat zijn de vragen waarmee we ons in het volgende hoofdstuk zullen bezighouden.

Het ontstaan van ethiek en religie.

2. Ontstaan van Ethiek en Religie

2.1. Een nieuwe vraag

Kernvraag: Als goed en kwaad niet objectief zijn, waar komen onze morele regels dan vandaan?

TREBLA:

Aan het einde van ons vorige gesprek kwamen we tot een opmerkelijke conclusie.

Misschien zijn goed en kwaad geen eigenschappen van de werkelijkheid zelf.

Misschien zijn zij afhankelijk van het perspectief van degene die oordeelt.

ALEX:

Dat klinkt logisch, maar het roept meteen een nieuwe vraag op.

Waarom hebben mensen dan overal ter wereld regels ontwikkeld over wat wel en niet mag?

TREBLA:

Een uitstekende vraag.

Want wanneer we naar menselijke samenlevingen kijken, zien we iets opmerkelijks.

Vrijwel overal vinden we regels tegen moord.

Regels tegen diefstal.

Regels over eerlijkheid.

Regels over samenwerking.

En vaak ook religies die deze regels ondersteunen.

ALEX:

Dat lijkt erop te wijzen dat moraal toch ergens vandaan moet komen.

TREBLA:

Inderdaad.

Maar misschien niet uit dezelfde bron als veel mensen denken.

Laten we onderzoeken waar morele regels vandaan zouden kunnen komen.

2.2. Moraal vóór religie

Kernvraag: Hebben mensen religie nodig om goed van kwaad te onderscheiden?

ALEX:

Veel mensen geloven dat moraal uiteindelijk van religie afkomstig is.

Zonder religie zouden mensen volgens hen niet weten wat goed of kwaad is.

TREBLA:

Dat is een veelgehoorde gedachte.

Maar laten we eens kijken of de geschiedenis dat ondersteunt.

Stel dat alle religies morgen zouden verdwijnen.

Zouden moord, diefstal en bedrog dan plotseling acceptabel worden?

ALEX:

Dat lijkt me niet.

De meeste mensen zouden die dingen nog steeds afkeuren.

TREBLA:

Precies.

Dat suggereert dat onze morele intuïties mogelijk dieper liggen dan religieuze voorschriften alleen.

Kijk bijvoorbeeld naar de Griekse filosofen.

Plato en Aristoteles leefden eeuwen voordat het christendom ontstond.

Toch hielden zij zich intensief bezig met vragen over rechtvaardigheid, moed, eerlijkheid en verantwoordelijkheid.

ALEX:

Dus zij ontwikkelden morele ideeën zonder christelijke invloed.

TREBLA:

Inderdaad.

En hetzelfde zien we bij Confucius in China.

Ook hij ontwikkelde ideeën over respect, wederkerigheid en goed bestuur, zonder beroep te doen op de religieuze tradities die later in Europa dominant zouden worden.

ALEX:

Dat lijkt erop te wijzen dat mensen zelf over moraal kunnen nadenken.

TREBLA:

Dat is precies het punt.

Misschien ontdekken religies moraal niet.

Misschien bouwen zij voort op morele intuïties die al aanwezig zijn in menselijke samenlevingen.

Dat brengt ons bij een nieuwe vraag.

Waarom ontwikkelen groepen eigenlijk morele regels?

2.3. Waarom groepen regels maken

Kernvraag: Waarom ontstaan in vrijwel iedere samenleving vergelijkbare gedragsregels?

TREBLA:

Stel je een groep mensen voor zonder regels.

Geen afspraken.

Geen vertrouwen.

Geen verwachtingen.

Iedereen doet uitsluitend wat op dat moment voordelig lijkt.

Hoe lang zou zo'n groep functioneren?

ALEX:

Waarschijnlijk niet erg lang.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Samenwerking vereist voorspelbaarheid.

Wanneer mensen elkaar voortdurend bedriegen, bestelen of aanvallen, wordt samenwerking moeilijk.

En zonder samenwerking wordt overleven moeilijker.

ALEX:

Dus morele regels kunnen een praktisch voordeel bieden.

TREBLA:

Precies.

Vanuit evolutionair perspectief zouden groepen die erin slaagden vertrouwen en samenwerking te bevorderen, een voordeel kunnen hebben gehad ten opzichte van groepen waarin wantrouwen en chaos overheersten.

Dat betekent niet dat mensen bewust een moreel systeem ontwierpen.

Net zoals taal zich geleidelijk ontwikkelde, kunnen ook morele regels geleidelijk zijn ontstaan.

ALEX:

Omdat sommige gedragingen beter werkten dan andere.

TREBLA:

Juist.

Eerlijkheid vergroot vertrouwen.

Vertrouwen vergroot samenwerking.

Samenwerking vergroot de kans op succes van de groep.

Morele regels kunnen daarom worden gezien als culturele oplossingen voor terugkerende problemen van samenleven.

ALEX:

Dus moraal zou kunnen zijn ontstaan omdat zij functioneel was.

TREBLA:

Dat is een mogelijkheid die we serieus moeten overwegen.

Maar als dat zo is, waarom zijn religies dan zo'n belangrijk onderdeel geworden van menselijke beschavingen?

2.4. Waarom religie ontstond

Kernvraag: Waarom geloven mensen in goden?

TREBLA:

Laat me je meenemen naar een tijd zonder wetenschap.

Geen elektriciteit.

Geen natuurkunde.

Geen meteorologie.

Geen kennis van bacteriën of virussen.

Alleen mensen die proberen een mysterieuze wereld te begrijpen.

Stel dat je duizenden jaren geleden tijdens een zware onweersbui naar de hemel keek.

Bliksems schieten door de lucht.

Donder doet de aarde trillen.

Wat zou je denken?

ALEX:

Dat er iets bovennatuurlijks aan de hand is.

TREBLA:

Dat dachten veel mensen inderdaad.

De Vikingen zagen Thor.

De Grieken zagen Zeus.

De Romeinen zagen Jupiter.

Verschillende namen.

Maar opvallend vergelijkbare verklaringen.

ALEX:

Omdat mensen een verklaring zochten voor iets wat zij niet begrepen.

TREBLA:

Precies.
Hetzelfde gebeurde met aardbevingen.
Ziekten.
Droogte.
Overstromingen.
Het onbekende werd gevuld met verhalen.
Niet omdat mensen dom waren.
Maar omdat mensen betekenis zoeken.
Wanneer kennis ontbreekt, ontstaat ruimte voor verbeelding.

ALEX:

Dus religie bood verklaringen.

TREBLA:

Ja.
Maar niet alleen verklaringen.
Religie bood ook gemeenschap.
Identiteit.
Troost.
En gedragsregels.
En juist die laatste functie blijkt bijzonder belangrijk.
Want zodra mensen geloven dat regels afkomstig zijn van een hogere macht, krijgen die regels een veel grotere autoriteit.
En dat brengt ons bij de vraag welke rol religie heeft gespeeld bij het versterken van moraal.

2.5. Religie als sociale technologie

Kernvraag: Heeft religie moraal gecreëerd, of heeft zij bestaande moraal versterkt?

ALEX:

Dus religie gaf mensen verklaringen voor verschijnselen die zij niet begrepen.
Maar verklaart dat ook waarom religies zo'n sterke invloed hebben gekregen?

TREBLA:

Dat is een belangrijke vraag.
Want als religie alleen verklaringen zou bieden voor onweer, aardbevingen en ziekten, dan zou haar invloed waarschijnlijk beperkt zijn gebleven.
Religie vervulde namelijk nog een andere functie.
Zij hielp groepen mensen samen te leven.

ALEX:

Hoe bedoel je?

TREBLA:

Stel je een leider voor die een gemeenschap probeert te organiseren.

Hij wil dat mensen samenwerken.

Hij wil diefstal beperken.

Hij wil geweld binnen de groep voorkomen.

Hij wil dat afspraken worden nagekomen.

Nu kan hij proberen iedereen met argumenten te overtuigen.

Maar dat is niet eenvoudig.

Mensen verschillen van mening.

Mensen hebben verschillende belangen.

Mensen kunnen zich tegen regels verzetten.

ALEX:

Dus een leider heeft een sterkere rechtvaardiging nodig.

TREBLA:

Precies.

En wat is overtuigender?

"Volg deze regels omdat ik dat zeg."

Of:

"Volg deze regels omdat zij afkomstig zijn van een hogere macht."

ALEX:

Dat laatste zal waarschijnlijk meer indruk maken.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad vaak het geval te zijn geweest.

Religie gaf morele regels een bijzondere autoriteit.

Niet omdat die regels noodzakelijkerwijs waar waren, maar omdat zij werden verbonden aan iets dat groter was dan het individu.

Een god.

Een heilig boek.

Een goddelijke orde.

Een bovennatuurlijke werkelijkheid.

ALEX:

Dus religie maakte bestaande regels krachtiger?

TREBLA:

Dat is één mogelijke interpretatie.

Vanuit dat perspectief kunnen religies worden gezien als culturele instrumenten die samenwerking bevorderen.

Zij creëren een gedeeld verhaal.

Een gemeenschappelijke identiteit.

Een gezamenlijk doel.

En dat maakt grootschalige samenwerking mogelijk.

ALEX:

Maar betekent dat religies slechts menselijke uitvindingen zijn?

TREBLA:

Dat hangt af van de vraag of er daadwerkelijk een hogere macht bestaat.

Maar daar lopen we onmiddellijk tegen een probleem aan.

Hoe kunnen we uitspraken doen over een wezen waarvan we niet weten wat het precies is?

Wat zijn eigenschappen zijn?

Wat zijn bedoelingen zijn?

Of zelfs of het überhaupt bestaat?

ALEX:

Dat lijkt lastig.

TREBLA:

Filosofen hebben daar eeuwenlang mee geworsteld.

Neem bijvoorbeeld Spinoza.

Hij beschouwde God niet als een persoonlijk wezen dat zich met mensen bezighoudt.

Voor hem was God eerder gelijk aan de natuur zelf.

De totale werkelijkheid.

ALEX:

Dat verschilt nogal van het traditionele beeld van God.

TREBLA:

Inderdaad.

En juist dat laat zien hoe uiteenlopend menselijke voorstellingen van het goddelijke kunnen zijn.

Misschien zegt dat iets over de mens.

Misschien projecteren wij onze verwachtingen, angsten en verlangens op het universum.

Zoals wij eerder zagen bij Thor, Zeus en andere goden.

ALEX:

Dus religieuze voorstellingen veranderen mee met de cultuur waarin zij ontstaan.

Maar je beschrijft religie alsof zij een uitvinding is die mensen bewust hebben ingezet om gedrag te sturen.

Maar gelovigen beleven dat heel anders.

Voor hen is religie geen instrument.

Het is een werkelijkheid.

Sluit je die mogelijkheid volledig uit?

TREBLA:

Nee, en dat is een belangrijk onderscheid.

Ik beweer niet dat religie niets meer is dan een politiek instrument.

Ik zeg dat zij, ongeacht haar metafysische waarheid, ook sociale functies heeft vervuld.

Die twee sluiten elkaar niet uit.

Een gelovige kan oprecht ervaren dat zijn moraal van God afkomstig is, terwijl een buitenstaander tegelijkertijd kan waarnemen dat die moraal samenwerking binnen de groep bevordert.

Beide beschrijvingen kunnen tegelijk waar zijn.

ALEX:

Maar als je de vraag of God bestaat open laat, hoe kun je dan religie als sociale technologie beschrijven zonder dat oordeel mee te nemen?

TREBLA:

Door het niveau van beschrijving te scheiden van het niveau van verklaring.

Ik beschrijf wat religie doet in samenlevingen.

Dat is empirisch waarneembaar.

Of God bestaat is een vraag van een andere orde, die ik hier bewust open laat.

Die twee gesprekken door elkaar halen is een veelgemaakte fout.

ALEX:

Goed, dat onderscheid helpt.

TREBLA:

Dat lijkt vaak het geval.

En dat brengt ons bij een ander interessant patroon.

Wanneer de wetenschap een verschijnsel verklaart, verdwijnt vaak de noodzaak van een bovennatuurlijke verklaring.

Bliksem werd ooit verklaard door goden.

Vandaag begrijpen wij elektrische ontladingen.

Ziekten werden ooit gezien als straf van hogere machten.

Vandaag begrijpen wij bacteriën, virussen en genetische factoren.

Aardbevingen werden ooit toegeschreven aan goddelijke krachten.

Vandaag begrijpen wij platentektoniek.

ALEX:

Dus de rol van de goden lijkt kleiner te worden naarmate onze kennis groeit.

TREBLA:

Dat is precies wat sommige denkers hebben opgemerkt.

Men spreekt soms over een "God van de gaten".

Een god die vooral verschijnt op plaatsen waar onze kennis tekortschiet.

Naarmate die gaten kleiner worden, wordt ook de ruimte voor zulke verklaringen kleiner.

ALEX:

Maar zelfs als religieuze verklaringen verdwijnen, blijven morele vragen bestaan.

TREBLA:

Precies.

En dat is misschien wel het belangrijkste inzicht.

Zelfs wanneer mensen verschillende religies hebben.

Of geen religie.

Blijven vragen over rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid, eerlijkheid en samenwerking bestaan.

Dat suggereert dat moraal mogelijk dieper geworteld is dan religie alleen.

Religies hebben morele systemen versterkt, verspreid en gelegitimeerd.

Maar de behoefte aan samenwerking lijkt ouder te zijn dan welke religie dan ook.

ALEX:

Dus moraal zou kunnen voortkomen uit de menselijke behoefte om samen te leven, terwijl religie één van de manieren was om die moraal te ondersteunen.

TREBLA:

Dat is precies de mogelijkheid die wij hier onderzoeken.

En zodra mensen regels ontwikkelen om samen te leven, ontstaat vanzelf een nieuwe vraag.

Zijn die regels er vooral voor het individu?

Of vooral voor de groep?

Want wat goed is voor de één, blijkt niet altijd goed voor de ander.

En daarmee komen we bij het volgende hoofdstuk:

Individu en groep.

3. Individu en Groep

3.1. Een onvermijdelijke spanning

Kernvraag: Leeft de mens uiteindelijk voor zichzelf of voor de groep?

TREBLA:

Alex, stel dat je morgen op een onbewoond eiland terechtkomt.

Geen familie.

Geen vrienden.

Geen samenleving.

Alleen jij.

Zou je kunnen overleven?

ALEX:

Misschien een tijdje.

Maar waarschijnlijk niet erg lang.

TREBLA:

Waarom niet?

ALEX:

Omdat ik afhankelijk ben van kennis, gereedschappen en vaardigheden die ik van andere mensen heb geleerd.

TREBLA:

Precies.

Zelfs de meest zelfstandige mens blijkt afhankelijk te zijn van anderen.

Onze taal.

Onze kennis.

Onze technologie.

Onze cultuur.

Alles is opgebouwd door generaties die ons voorgingen.

ALEX:

Dus geen mens staat werkelijk op zichzelf.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad zo.

Toch ervaren mensen zichzelf meestal als individuen.

Wij hebben onze eigen gedachten.

Onze eigen wensen.

Onze eigen belangen.

Onze eigen dromen.

En daar ontstaat een interessante spanning.

Wij zijn tegelijkertijd individu én groepswezen.

ALEX:

En soms botsen die twee.

TREBLA:

Voortdurend.

Wat goed is voor het individu is niet altijd goed voor de groep.

En wat goed is voor de groep is niet altijd goed voor het individu.

Denk aan belastingen.

Verkeersregels.

Militaire dienstplicht.

Of milieuregels.

Steeds opnieuw moeten individuele belangen worden afgewogen tegen collectieve belangen.

ALEX:

Dat lijkt een probleem zonder perfecte oplossing.

TREBLA:

Misschien is dat ook zo.

Maar om het probleem te begrijpen moeten we eerst onderzoeken hoe individuen en groepen zich tot elkaar verhouden.

3.2. Waarom groepen ontstaan

Kernvraag: Waarom leven mensen vrijwel altijd in groepen?

TREBLA:

Laat me je iets vragen, Alex.

Denk je dat de eerste mensen bewust besloten hebben om groepen te vormen?

ALEX:

Waarschijnlijk niet.

Ik denk dat het vanzelf is ontstaan.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Maar waarom eigenlijk?

Waarom leven wolven in roedels?

Waarom leven mieren in kolonies?

Waarom leven mensen in families, dorpen, steden en naties?

ALEX:

Omdat samenwerken voordelen biedt.

TREBLA:

Precies.

Een individu alleen is kwetsbaar.

Een groep kan kennis delen.

Taken verdelen.

Gevaren signaleren.

Jongen beschermen.

Voedsel verzamelen.

Samenwerking vergroot vaak de kans op overleven.

ALEX:

Dus groepen zijn eigenlijk een evolutionaire strategie.

TREBLA:

Dat lijkt aannemelijk.

Onze voorouders leefden duizenden generaties lang in kleine groepen.

Wie goed kon samenwerken had vaak een grotere kans om te overleven dan iemand die volledig op zichzelf was aangewezen.

Daardoor werden eigenschappen zoals communicatie, empathie en samenwerking steeds belangrijker.

ALEX:

Dus onze sociale aard is niet toevallig.

TREBLA:

Waarschijnlijk niet.

Wij zijn biologisch voorbereid op het leven in groepen.

Dat betekent overigens niet dat groepen altijd harmonieus zijn.

Integendeel.

Juist omdat mensen afhankelijk zijn van elkaar ontstaan er voortdurend spanningen.

Maar voordat we naar die spanningen kijken, moeten we eerst begrijpen waarom groepen zo aantrekkelijk zijn.

Want mensen sluiten zich niet alleen uit noodzaak aan bij groepen.

Ze ontleen er vaak ook een deel van hun identiteit aan.

3.3. De kracht van verbondenheid

Kernvraag: Waarom identificeren mensen zich zo sterk met groepen?

TREBLA:

Heb je ooit gemerkt hoe gemakkelijk mensen zichzelf indelen in groepen?

ALEX:

Hoe bedoel je?

TREBLA:

Denk aan sportclubs.

Politieke partijen.

Religies.

Beroepen.

Nationaliteiten.

Zelfs mensen die elkaar nauwelijks kennen, voelen vaak een zekere verbondenheid zodra zij ontdekken dat zij tot dezelfde groep behoren.

ALEX:

Dat herken ik wel.

TREBLA:

Interessant, nietwaar?

Twee mensen kunnen totaal verschillend zijn.

Maar zodra zij ontdekken dat zij dezelfde taal spreken, uit hetzelfde land komen of dezelfde overtuiging delen, ontstaat er vaak onmiddellijk een gevoel van verwantschap.

ALEX:

Waar komt dat vandaan?

TREBLA:

Misschien omdat groepen gedurende een groot deel van onze evolutionaire geschiedenis essentieel waren voor overleving.

Wie bij een groep hoorde, had bescherming.

Wie werd buitengesloten, liep een groot risico.

Daardoor kan het verlangen om ergens bij te horen diep in ons verankerd zijn geraakt.

ALEX:

Dus onze behoefte aan verbondenheid is mogelijk ouder dan onze moderne beschaving.

TREBLA:

Veel ouder.

Zij ontstond waarschijnlijk lang voordat er staten, religies of geschreven wetten bestonden.

Maar hier schuilt ook een gevaar.

Want dezelfde kracht die groepen samenbindt, kan groepen ook tegenover elkaar plaatsen.
En dat brengt ons bij een minder aangename kant van menselijke groepsvorming.

3.4. De gevaren van de groep

Kernvraag: Waarom leidt dezelfde kracht die mensen verbindt soms ook tot verdeeldheid?

TREBLA:

We hebben gezien dat groepen veel voordelen bieden.

Bescherming.

Samenwerking.

Verbondenheid.

Maar denk je dat groepen alleen positieve gevolgen hebben?

ALEX:

Nee. De geschiedenis laat zien dat groepen ook veel conflicten veroorzaken.

TREBLA:

Precies.

En dat maakt groepsvorming zo interessant.

Dezelfde eigenschap die mensen helpt samenwerken, kan hen ook tegenover anderen plaatsen.

Zodra er een "wij" ontstaat, ontstaat vaak ook een "zij".

ALEX:

Omdat mensen zich gaan identificeren met hun eigen groep?

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad vaak te gebeuren.

Mensen voelen zich verbonden met hun familie.

Hun vrienden.

Hun dorp.

Hun religie.

Hun volk.

Hun land.

Op zichzelf is daar niets mis mee.

Maar wanneer de loyaliteit aan de eigen groep belangrijker wordt dan het begrip voor andere groepen, kunnen spanningen ontstaan.

ALEX:

Dus verbondenheid heeft een keerzijde.

TREBLA:

Ja.

De geschiedenis staat vol voorbeelden.

Stammen die met elkaar strijden.

Religieuze conflicten.

Burgeroorlogen.

Nationalistische bewegingen.

Vaak zijn de betrokkenen ervan overtuigd dat zij het juiste doen.

En juist dat maakt het zo gevaarlijk.

ALEX:

Omdat iedere groep zichzelf als de goede groep ziet?

TREBLA:

Precies.

Vrijwel niemand ziet zichzelf als de slechterik van zijn eigen verhaal.

Vrijwel iedere groep ontwikkelt een narratief waarin zij zichzelf ziet als rechtvaardig, bedreigd of moreel superieur.

Daardoor kan dezelfde menselijke behoefte aan verbondenheid leiden tot uitsluiting, discriminatie en soms zelfs geweld.

ALEX:

Maar is dat niet overdreven?

De meeste mensen die trots zijn op hun land of religie worden toch geen extremisten?

TREBLA:

Dat klopt, en dat onderscheid is belangrijk.

Trots op een groep en vijandigheid tegenover andere groepen zijn niet hetzelfde.

Maar de geschiedenis laat zien dat de afstand tussen die twee kleiner kan zijn dan men denkt.

Zeker wanneer leiders die groepsidentiteit bewust aanwakkeren als instrument.

Het is niet de verbondenheid zelf die gevaarlijk is.

Het is de combinatie van verbondenheid met de overtuiging dat de eigen groep moreel superieur is.

Dat is het punt waarop wij moeten opletten.

ALEX:

Dat klinkt bijna alsof groepsvorming onvermijdelijk tot conflicten leidt.

TREBLA:

Niet noodzakelijk.

Maar het risico is altijd aanwezig.

Want groepen versterken niet alleen samenwerking.

Zij versterken ook loyaliteit.

En loyaliteit kan soms belangrijker worden dan waarheid, rechtvaardigheid of medemenselijkheid.

ALEX:

Dus groepsvorming is zowel een kracht als een risico.

TREBLA:

Dat is precies de paradox.

Zonder groepen zouden mensen waarschijnlijk nooit grote beschavingen hebben opgebouwd.

Maar dezelfde groepen kunnen ook de bron worden van verdeeldheid en conflict.

En daarom moeten we een volgende vraag stellen.

Wat gebeurt er wanneer de belangen van het individu botsen met de belangen van de groep?

3.5. Wanneer individu en groep botsen

Kernvraag: Aan wie zijn we uiteindelijk onze loyaliteit verschuldigd?

TREBLA:

Stel dat een samenleving besluit een maatregel in te voeren die gunstig is voor de meerderheid, maar nadelig voor jou persoonlijk.

Moet je die maatregel dan accepteren?

ALEX:

Dat hangt ervan af hoe groot het voordeel voor de groep is en hoe groot het nadeel voor mij is.

TREBLA:

Interessant.

Dus zelfs jij maakt al een afweging tussen individuele en collectieve belangen.

ALEX:

Dat doen we waarschijnlijk allemaal.

TREBLA:

Inderdaad.

En juist daar ontstaat één van de moeilijkste vragen van de politieke en morele filosofie.

Wanneer mag de groep iets van het individu verlangen?

En wanneer mag het individu zich verzetten tegen de groep?

Denk aan belastingen.

Milieuregels.

Dienstplicht.

Vaccinatieprogramma's.

Vrijheid van meningsuiting.

Steeds opnieuw botsen individuele belangen met collectieve belangen.

ALEX:

En er lijkt geen eenvoudige formule te bestaan die altijd het juiste antwoord geeft.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Sommige samenlevingen leggen sterk de nadruk op het collectief.

Andere benadrukken juist individuele vrijheid.

Maar beide uitersten hebben risico's.

Een samenleving die uitsluitend denkt aan het individu kan uiteenvallen door gebrek aan samenhang.

Een samenleving die uitsluitend denkt aan het collectief kan individuele vrijheid verstikken.

ALEX:

Dus er moet voortdurend een evenwicht worden gezocht.

TREBLA:

Precies.

Misschien bestaat er geen perfecte balans.

Misschien is het zoeken naar die balans juist een permanent onderdeel van het menselijk bestaan.

En daarmee komen we bij een interessante conclusie.

3.6. Voorlopige conclusie

Kernvraag: Wat hebben we geleerd over de relatie tussen individu en groep?

TREBLA:

Laten we eens samenvatten waar ons onderzoek ons tot nu toe heeft gebracht.

We begonnen met een eenvoudige vraag:

Leeft de mens uiteindelijk voor zichzelf of voor de groep?

Aanvankelijk lijkt het alsof we tussen die twee moeten kiezen.

Maar gaandeweg ontdekten we dat de werkelijkheid complexer is.

ALEX:

Omdat het individu en de groep elkaar nodig hebben.

TREBLA:

Precies.

Een individu kan zonder anderen moeilijk overleven.

Maar een groep bestaat uitsluitend uit individuen.

Geen van beide kan volledig los van de ander worden begrepen.

We zagen dat groepen niet toevallig zijn ontstaan.

Samenwerking bood onze voorouders voordelen.

Bescherming.

Kennisdeling.

Arbeidsverdeling.

Groepen vergrootten de kans op overleven.

ALEX:

En daardoor ontwikkelden mensen een sterke behoefte om ergens bij te horen.

TREBLA:

Inderdaad.

Onze behoefte aan verbondenheid lijkt diep geworteld te zijn in onze evolutionaire geschiedenis.

Families.

Stammen.

Religies.

Volkeren.

Naties.

Al deze vormen van groepsvorming bouwen voort op dezelfde menselijke neiging om verbinding te zoeken.

Maar we zagen ook een keerzijde.

ALEX:

Zodra er een "wij" ontstaat, ontstaat vaak ook een "zij".

TREBLA:

Juist.

Dezelfde kracht die samenwerking mogelijk maakt, kan ook leiden tot uitsluiting, conflicten en verdeeldheid.

Groepsvorming is daarom zowel een bron van kracht als een bron van risico.

Vervolgens onderzochten we de spanning tussen individuele vrijheid en collectieve belangen.

We ontdekten dat geen van beide volledig kan domineren.

Een samenleving die uitsluitend gericht is op individuele vrijheid loopt het risico uiteen te vallen.

Een samenleving die uitsluitend gericht is op het collectief loopt het risico vrijheid en creativiteit te verstikken.

ALEX:

Dus de uitdaging is steeds opnieuw een evenwicht te vinden.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad één van de fundamentele uitdagingen van iedere samenleving.

Maar ons onderzoek roept nog een andere vraag op.
Wanneer mensen samenleven, blijken zij vrijwel nooit volledig gelijk te zijn.
Sommige mensen bezitten meer dan anderen.
Sommigen hebben meer invloed.
Meer macht.
Meer kennis.
Meer status.

ALEX:

Dat zien we eigenlijk overal.
In families.
In bedrijven.
In landen.
Zelfs in kleine groepen.

TREBLA:

Precies.
En dat roept een belangrijke vraag op.
Zijn dergelijke verschillen een fout in het systeem?
Of zijn zij een onvermijdelijk gevolg van menselijke diversiteit?
Met andere woorden:
Waarom ontstaat er vrijwel altijd ongelijkheid zodra mensen zich organiseren?
Misschien is ongelijkheid helemaal geen fout.

4. Ongelijkheid en Diversiteit

4.1. Een ongemakkelijke observatie

Kernvraag: Waarom zijn mensen nooit werkelijk gelijk?

TREBLA:

Alex, denk je dat alle mensen gelijk zijn?

ALEX:

Dat hangt ervan af wat je bedoelt.
Voor de wet zouden mensen gelijk moeten zijn.
Maar in de praktijk verschillen mensen natuurlijk enorm van elkaar.

TREBLA:

Precies.

En toch blijft het idee van gelijkheid een van de meest invloedrijke idealen binnen moderne samenlevingen.

Vrijwel iedereen vindt het belangrijk dat mensen eerlijk worden behandeld.

Maar tegelijkertijd zien we overal verschillen.

Sommige mensen zijn sterker.

Anderen slimmer.

Sommigen zijn creatiever.

Anderen socialer.

Sommigen worden geboren in welvarende omstandigheden.

Anderen niet.

ALEX:

Dus volledige gelijkheid lijkt niet te bestaan.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad zo.

Zelfs kinderen die in hetzelfde gezin opgroeien verschillen vaak sterk van elkaar.

Zij hebben verschillende talenten.

Verschillende interesses.

Verschillende karakters.

Verschillende ambities.

ALEX:

Maar veel mensen zien ongelijkheid als iets negatiefs.

TREBLA:

Dat is begrijpelijk.

Want ongelijkheid kan leiden tot armoede, machteloosheid en onrecht.

Maar laten we eerst proberen te begrijpen waar verschillen vandaan komen voordat we beoordelen of zij wenselijk zijn.

Net zoals in onze eerdere gesprekken willen we eerst observeren en pas daarna oordelen.

ALEX:

Dus de vraag is niet of ongelijkheid goed of slecht is.

Maar waarom zij überhaupt ontstaat.

TREBLA:

Precies.

En om die vraag te beantwoorden moeten we eerst kijken naar één van de meest fundamentele eigenschappen van het leven zelf:

diversiteit.

4.2. Waarom diversiteit onvermijdelijk is

Kernvraag: Waarom produceert de natuur voortdurend verschillen?

TREBLA:

Laten we eens beginnen met een eenvoudige observatie.

Heb je ooit twee volledig identieke mensen ontmoet?

ALEX:

Nee.

Zelfs eeneiige tweelingen verschillen uiteindelijk van elkaar.

TREBLA:

Precies.

Overall waar we kijken zien we variatie.

Niet alleen bij mensen.

Ook bij planten.

Dieren.

Bacteriën.

Eigenlijk bij alle vormen van leven.

ALEX:

Maar waarom?

Zou het niet efficiënter zijn als alle individuen dezelfde succesvolle eigenschappen hadden?

TREBLA:

Dat lijkt misschien logisch.

Maar stel je eens voor dat iedereen exact hetzelfde was.

Dezelfde intelligentie.

Dezelfde persoonlijkheid.

Dezelfde talenten.

Dezelfde zwakke punten.

Wat zou er gebeuren wanneer de omstandigheden veranderen?

ALEX:

Dan zou iedereen tegelijk kwetsbaar worden.

TREBLA:

Juist.

En dat is precies het probleem.

Een populatie die perfect is aangepast aan de huidige omstandigheden kan zeer succesvol lijken.

Maar zodra de omgeving verandert, kan diezelfde perfectie een nadeel worden.

Diversiteit werkt als een verzekering tegen onzekerheid.

Omdat individuen verschillen, bestaat altijd de mogelijkheid dat sommigen beter zijn aangepast aan nieuwe omstandigheden.

ALEX:

Dus variatie vergroot de overlevingskansen van een soort.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad één van haar belangrijkste functies te zijn.

Wat vandaag een nadeel lijkt, kan morgen een voordeel blijken.

Wat vandaag uitzonderlijk is, kan morgen juist de eigenschap zijn die het verschil maakt.

De evolutie weet niet welke omstandigheden de toekomst zal brengen.

Daarom produceert zij voortdurend variatie.

ALEX:

Dus diversiteit is geen afwijking van het systeem.

Het is onderdeel van het systeem.

TREBLA:

Precies.

Sterker nog, zonder diversiteit zou evolutie vrijwel onmogelijk zijn.

Zonder verschillen is er niets waarop natuurlijke selectie kan werken.

Diversiteit vormt daarom één van de fundamenteën van het leven zelf.

ALEX:

Dat klinkt alsof verschillen niet alleen onvermijdelijk zijn, maar zelfs noodzakelijk.

TREBLA:

Dat is precies de conclusie waartoe deze redenering lijkt te leiden.

En zodra verschillen bestaan, ontstaat vanzelf een volgende vraag.

Leiden verschillen uiteindelijk ook tot ongelijkheid?

4.3. Waarom verschillen tot ongelijkheid leiden

Kernvraag: Als mensen verschillend zijn, kunnen hun uitkomsten dan ooit volledig gelijk zijn?

TREBLA:

We hebben gezien dat diversiteit een fundamentele eigenschap van het leven is.

Mensen verschillen in aanleg, talenten, interesses, gezondheid en persoonlijkheid.

Maar ook in iets anders.

Omstandigheden.

ALEX:

Je bedoelt de omgeving waarin iemand wordt geboren?

TREBLA:

Precies.

Niemand kiest zijn ouders.

Niemand kiest zijn geboorteplaats.

Niemand kiest de economische omstandigheden waarin hij opgroeit.

En toch hebben al deze factoren invloed op de kansen die iemand krijgt.

ALEX:

Dus zelfs voordat iemand zijn eerste keuze maakt, bestaan er al verschillen.

TREBLA:

Inderdaad.

En vervolgens komen daar persoonlijke keuzes bovenop.

Sommige mensen nemen risico's.

Anderen zoeken zekerheid.

Sommigen zijn ambitieus.

Anderen hechten meer waarde aan vrije tijd.

Sommigen investeren jarenlang in kennis en vaardigheden.

Anderen kiezen een eenvoudiger levenspad.

ALEX:

Dus verschillen stapelen zich op.

TREBLA:

Dat lijkt vaak te gebeuren.

En wanneer verschillen zich opstapelen, ontstaan uiteindelijk verschillen in inkomen, bezit, invloed, kennis en status.

Met andere woorden:

ongelijkheid.

ALEX:

Maar veel mensen ervaren ongelijkheid als iets oneerlijks.

TREBLA:

Dat is begrijpelijk.

Vooraf wanneer verschillen extreem groot worden.

Of wanneer mensen het gevoel hebben dat kansen ongelijk verdeeld zijn.

Maar laten we eerst onderscheid maken tussen twee verschillende begrippen.

Verschillen.

En ongelijkheid.

ALEX:

Dat klinkt alsof ze niet hetzelfde zijn.

TREBLA:

Dat zijn ze ook niet.

Diversiteit betekent dat mensen verschillend zijn.

Ongelijkheid betekent dat die verschillen leiden tot verschillende uitkomsten.

De eerste lijkt vrijwel onvermijdelijk.

De tweede ontstaat vaak als gevolg daarvan.

ALEX:

Dus zolang mensen verschillen, zullen ook hun resultaten verschillen.

TREBLA:

Dat is een logische mogelijkheid.

Stel dat tien mensen deelnemen aan een marathon.

Zelfs wanneer zij exact dezelfde startpositie krijgen, zullen zij waarschijnlijk niet tegelijkertijd over de finish komen.

Niet omdat de regels oneerlijk zijn.

Maar omdat mensen verschillen.

In conditie.

Training.

Motivatie.

Ervaring.

ALEX:

Maar klopt dat voorbeeld wel?

In een marathon beginnen alle lopers werkelijk op dezelfde plek.

In het echte leven niet.

Iemand die ziek is, arm geboren, of gediscrimineerd wordt, staat al achter voordat de race begint.

TREBLA:

Je hebt volstrekt gelijk, en dat is een cruciaal onderscheid.

Ik zei: gelijke kansen leiden niet tot gelijke uitkomsten.

Maar dat veronderstelt al dat de kansen daadwerkelijk gelijk zijn.

In werkelijkheid zijn ze dat zelden.

De marathon is een vereenvoudigd model.

Het echte leven voegt obstakels toe vóór de start: gezondheidsverschillen, armoede, uitsluiting.

Juist daarom is de discussie over gelijke kansen zo moeilijk.

Niet alleen omdat uitkomsten verschillen, maar omdat zelfs het beginpunt zelden eerlijk is verdeeld.

Dat maakt ongelijkheid lastiger te verdedigen dan het marathonvoorbeeld suggereert.

ALEX:

Dus gelijke kansen leiden niet automatisch tot gelijke resultaten.

TREBLA:

Precies.

En dat inzicht heeft belangrijke gevolgen.

Want veel discussies over ongelijkheid lopen vast doordat mensen twee verschillende doelen door elkaar halen.

Het ene doel is gelijke kansen.

Het andere doel is gelijke uitkomsten.

Dat zijn niet noodzakelijk dezelfde dingen.

ALEX:

En soms kunnen ze zelfs met elkaar botsen.

TREBLA:

Inderdaad.

Een samenleving die volledige gelijkheid van uitkomsten nastreeft, moet verschillen voortdurend corrigeren.

Maar een samenleving die verschillen volledig vrij laat, kan uiteindelijk zeer grote ongelijkheden ontwikkelen.

Daarmee ontstaat een moeilijke vraag.

Hoeveel ongelijkheid kan een samenleving verdragen zonder haar samenhang te verliezen?

En om die vraag te beantwoorden moeten we eerst onderzoeken waarom ongelijkheid niet alleen problemen veroorzaakt, maar soms ook voordelen lijkt te hebben.

4.4. De voordelen van ongelijkheid

Kernvraag: Kan ongelijkheid bijdragen aan vooruitgang?

ALEX:

De meeste mensen zien ongelijkheid vooral als een probleem.

Welke voordelen zou zij kunnen hebben?

TREBLA:

Dat hangt af van de vorm en de mate van ongelijkheid.

Maar laten we eerst kijken naar een eenvoudig voorbeeld.

Stel dat iedereen exact hetzelfde beroep zou hebben.

Dezelfde opleiding.

Dezelfde vaardigheden.

Dezelfde interesses.

Hoe zou zo'n samenleving eruitzien?

ALEX:

Waarschijnlijk niet erg efficiënt.

Er zouden allerlei taken blijven liggen.

TREBLA:

Precies.

Een samenleving functioneert juist omdat mensen verschillen.

Sommigen worden arts.

Anderen ingenieur.

Boer.

Leraar.

Onderzoeker.

Kunstenaar.

Ondernemer.

De arbeidsverdeling die daaruit ontstaat maakt complexe beschavingen mogelijk.

ALEX:

Maar dat is diversiteit.

Niet noodzakelijk ongelijkheid.

TREBLA:

Een terechte opmerking.

Maar verschillen in talenten en keuzes leiden vaak tot verschillen in resultaten.

En die resultaten kunnen op hun beurt nieuwe ontwikkelingen stimuleren.

Denk bijvoorbeeld aan wetenschappelijke ontdekkingen.

Niet iedereen doet dezelfde ontdekking.

Niet iedereen ontwikkelt een nieuwe technologie.

Niet iedereen neemt dezelfde risico's.

Soms zorgen juist uitzonderlijke individuen voor doorbraken die de hele samenleving vooruithelpen.

ALEX:

Maar is dat niet een gevaarlijk argument? "Ongelijkheid kan innovatie stimuleren" is precies wat mensen zeggen om extreem grote vermogensongelijkheid te rechtvaardigen. Een CEO die honderd keer zoveel verdient als zijn medewerkers werkt toch niet honderd keer zo hard?

TREBLA:

Die kritiek is terecht. Er is een groot verschil tussen ongelijkheid die ontstaat door verschil in bijdrage, risico of talent, en ongelijkheid die ontstaat door marktmacht, erfenis of willekeur. Het eerste kan inderdaad prikkels geven. Het tweede heeft niets meer te maken met verdienste. En wanneer die twee

door elkaar worden gehaald, wordt "ongelijkheid bevordert innovatie" een rechtvaardiging voor privileges die dat label niet verdienen. Dat is precies het punt waarop het argument gevaarlijk wordt.

ALEX:

Dus verschillen kunnen innovatie stimuleren.

TREBLA:

Dat lijkt vaak het geval.

Mensen worden niet alleen gedreven door noodzaak, maar ook door ambitie.

Nieuwsgierigheid.

Prestige.

Erkenning.

Soms zelfs door competitie.

Veel uitvindingen, ondernemingen en wetenschappelijke prestaties zijn mede voortgekomen uit zulke drijfveren.

ALEX:

Dus een samenleving waarin iedereen exact hetzelfde ontvangt, ongeacht inspanning of bijdrage, kan sommige prikkels verliezen.

TREBLA:

Dat is een mogelijkheid.

Wanneer verschillen in inzet, verantwoordelijkheid of risico nooit invloed hebben op de uitkomst, kunnen motivatie en innovatie afnemen.

De uitdaging is daarom niet noodzakelijk om alle verschillen te verwijderen.

De uitdaging is om verschillen zodanig te organiseren dat zij bijdragen aan het functioneren van de samenleving als geheel.

ALEX:

Dus ongelijkheid is niet automatisch schadelijk.

TREBLA:

Niet automatisch.

Net zoals vuur zowel nuttig als gevaarlijk kan zijn.

De vraag is niet alleen of ongelijkheid bestaat.

De vraag is hoeveel ongelijkheid ontstaat en welke gevolgen zij heeft.

Want dezelfde processen die innovatie en vooruitgang kunnen stimuleren, kunnen ook problemen veroorzaken.

En juist daar begint de andere kant van het verhaal.

4.5. De gevaren van ongelijkheid

Kernvraag: Wanneer wordt ongelijkheid een bedreiging voor een samenleving?

TREBLA:

Laten we nu naar de andere kant kijken.

Wat gebeurt er wanneer verschillen steeds groter worden?

ALEX:

Dan ontstaat er mogelijk een samenleving waarin sommige mensen veel meer mogelijkheden hebben dan anderen.

TREBLA:

Precies.

En wanneer die verschillen extreem worden, kunnen verschillende problemen ontstaan.

Economische macht kan zich concentreren.

Politieke invloed kan ongelijk worden verdeeld.

Sociale mobiliteit kan afnemen.

Mensen kunnen het gevoel krijgen dat het systeem niet langer eerlijk functioneert.

ALEX:

En dat kan leiden tot frustratie.

TREBLA:

Of zelfs tot instabiliteit.

De geschiedenis laat zien dat samenlevingen vaak onder druk komen te staan wanneer grote groepen mensen het vertrouwen verliezen dat zij nog kunnen deelnemen aan vooruitgang.

Wanneer verschillen te groot worden, kan de verbondenheid tussen mensen afnemen.

Men gaat zich minder onderdeel voelen van hetzelfde systeem.

ALEX:

Dus zowel te veel gelijkheid als te veel ongelijkheid kan problemen veroorzaken.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad één van de centrale dilemma's te zijn.

Een samenleving heeft voldoende vrijheid nodig om verschillen, creativiteit en innovatie mogelijk te maken.

Maar zij heeft ook voldoende samenhang nodig om te voorkomen dat die verschillen uitgroeien tot permanente scheidslijnen.

ALEX:

Dat klinkt als een voortdurend evenwicht.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Misschien bestaat er geen perfecte verdeling.

Misschien bestaat er alleen een voortdurende zoektocht naar een evenwicht tussen dynamiek en stabiliteit.

Tussen individuele ontplooiing en collectieve samenhang.

Tussen vrijheid en rechtvaardigheid.

En dat brengt ons bij een nog fundamenteelere vraag.

Als mensen verschillen in talenten, omstandigheden en mogelijkheden, hoeveel vrijheid moeten zij dan hebben om hun eigen keuzes te maken?

4.6. Ongelijkheid alleen is niet voldoende

Kernvraag: Is ongelijkheid op zichzelf al genoeg om beweging te veroorzaken?

ALEX:

Dus ongelijkheid lijkt de motor van verandering te zijn.

TREBLA:

Bijna.

Er ontbreekt nog één belangrijk element.

Een verschil in energie of mogelijkheden leidt niet automatisch tot activiteit.

Er moet ook een weg bestaan waarlangs dat verschil zich kan ontladen.

ALEX:

Kun je dat uitleggen?

TREBLA:

Denk opnieuw aan de twee regentonnen.

De ene ton is vol, de andere is leeg.

Zolang de kraan tussen beide tonnen gesloten blijft, gebeurt er niets.

Het potentieel is aanwezig, maar het systeem blijft volledig stil.

Pas wanneer de verbinding wordt geopend, begint het water te stromen.

Niet alleen de ongelijkheid is dus belangrijk, maar ook de mogelijkheid om die ongelijkheid om te zetten in beweging.

ALEX:

Dus zonder verbinding geen stroming.

TREBLA:

Precies.

Hetzelfde zien we overal in de natuur.

Een steen die boven op een muur ligt bezit potentiële energie, toch gebeurt er niets zolang de muur hem ondersteunt.

Pas wanneer de steun verdwijnt, wordt die potentiële energie omgezet in beweging.

Een batterij bevat elektrische energie, maar zonder een gesloten stroomkring loopt er geen stroom.

Een zaadje bevat het vermogen uit te groeien tot een boom, maar zonder water, voedingsstoffen en zonlicht blijft dat vermogen onbenut.

Steeds opnieuw zien we hetzelfde principe: niet alleen een potentieel verschil is noodzakelijk, ook de voorwaarden moeten aanwezig zijn om dat potentieel daadwerkelijk te benutten.

ALEX:

Geldt dat ook voor mensen?

TREBLA:

Misschien wel juist voor mensen.

Ieder mens wordt geboren met een unieke combinatie van talenten, eigenschappen en mogelijkheden.

Maar wanneer een samenleving mensen dwingt allemaal hetzelfde beroep uit te oefenen, dezelfde overtuigingen aan te nemen of hetzelfde leven te leiden, dan blijft een groot deel van dat potentieel onbenut.

Niet omdat de mogelijkheden ontbreken, maar omdat de ruimte ontbreekt om die mogelijkheden tot ontwikkeling te laten komen.

ALEX:

Dus vrijheid is eigenlijk de verbinding tussen potentieel en werkelijkheid.

TREBLA:

Dat is mooi gezegd.

Vrijheid is niet voldoende voor vooruitgang, en ongelijkheid in talenten is dat evenmin.

Maar wanneer verschillende mensen de ruimte krijgen hun verschillende mogelijkheden te ontwikkelen, ontstaat creativiteit, innovatie en vooruitgang.

Niet alleen verschillen zijn waardevol. Ook de voorwaarden waardoor die verschillen tot uiting kunnen komen.

Vrijheid is dus niet alleen een moreel ideaal. Zij vormt één van de voorwaarden waaronder menselijke mogelijkheden zich kunnen ontwikkelen.

5. Vrijheid en Verantwoordelijkheid

5.1. De verleiding van vrijheid

Kernvraag: Waarom verlangen mensen naar vrijheid, maar accepteren zij tegelijkertijd beperkingen?

TREBLA:

Alex, stel dat je morgen volledig vrij zou zijn.

Geen wetten.

Geen belastingen.

Geen verplichtingen.

Geen regels.

Zou dat aantrekkelijk klinken?

ALEX:

In eerste instantie wel.

Maar ik vermoed dat er problemen zouden ontstaan.

TREBLA:

Welke problemen?

ALEX:

Verkeer zou chaotisch worden.

Afspraken zouden moeilijk afdwingbaar zijn.

Mensen zouden elkaar gemakkelijker kunnen benadelen.

TREBLA:

Interessant.

Dus zelfs wanneer mensen vrijheid waarderen, lijken zij tegelijkertijd behoefte te hebben aan regels.

ALEX:

Dat lijkt inderdaad zo.

TREBLA:

En daar ontmoeten we een merkwaardige paradox.

Vrijheid lijkt één van de meest waardevolle menselijke idealen.

Toch kan volledige vrijheid het samenleven onmogelijk maken.

ALEX:

Omdat de vrijheid van de één kan botsen met de vrijheid van de ander.

TREBLA:

Precies.

Iedere samenleving moet daarom een evenwicht vinden tussen individuele vrijheid en collectieve orde.

Maar voordat we kunnen bepalen hoeveel vrijheid wenselijk is, moeten we eerst begrijpen wat vrijheid eigenlijk betekent.

5.2. Wat is vrijheid eigenlijk?

Kernvraag: Ben je vrij wanneer niemand je tegenhoudt, of wanneer je werkelijk in staat bent je eigen leven vorm te geven?

ALEX:

Vrijheid lijkt zo'n eenvoudig begrip.

Iedereen weet toch wat het betekent?

TREBLA:

Weet iedereen dat werkelijk?

Stel dat iemand op een onbewoond eiland leeft.

Geen wetten.

Geen overheid.

Geen verplichtingen.

Is die persoon volledig vrij?

ALEX:

In zekere zin wel.

Niemand vertelt hem wat hij moet doen.

TREBLA:

Maar stel dat hij geen voedsel kan vinden.

Geen medicijnen heeft.

Geen gereedschap bezit.

Is hij dan werkelijk vrij?

ALEX:

Dat voelt anders.

Hij heeft misschien geen beperkingen van andere mensen, maar wel beperkingen van zijn omstandigheden.

TREBLA:

Precies.

En daarmee komen we bij een belangrijk onderscheid.

Sommige mensen verstaan onder vrijheid de afwezigheid van dwang.

Niemand houdt je tegen.

Niemand schrijft je voor wat je moet doen.

Dat noemen we vaak negatieve vrijheid.

ALEX:

Vrij zijn van beperkingen.

TREBLA:

Juist.

Maar er bestaat ook een andere opvatting.

Stel dat iemand formeel alle vrijheid heeft, maar geen onderwijs heeft genoten, voortdurend ziek is of in extreme armoede leeft.

Hoeveel mogelijkheden heeft die persoon werkelijk?

ALEX:

Waarschijnlijk veel minder dan iemand die gezond is, kennis bezit en kansen krijgt.

TREBLA:

Dat noemen sommigen positieve vrijheid.

Niet de vrijheid van beperkingen, maar de vrijheid om mogelijkheden daadwerkelijk te benutten.

ALEX:

Dus vrijheid kan twee verschillende betekenissen hebben.

TREBLA:

Inderdaad.

De vrijheid om met rust gelaten te worden.

En de vrijheid om je mogelijkheden te ontwikkelen.

In de praktijk blijken beide belangrijk.

ALEX:

Maar die twee kunnen soms botsen.

TREBLA:

Precies.

Een samenleving die maximale negatieve vrijheid nastreeft, kan grote verschillen laten ontstaan in kansen en mogelijkheden.

Een samenleving die maximale positieve vrijheid nastreeft, zal vaak meer moeten ingrijpen in het leven van individuen.

En daarmee ontstaan nieuwe spanningen.

ALEX:

Dus zelfs vrijheid blijkt ingewikkelder dan zij op het eerste gezicht lijkt.

TREBLA:

Dat zien we vaker bij filosofische begrippen.

Woorden die eenvoudig lijken, blijken bij nader onderzoek meerdere betekenissen te hebben.

Maar er is nog een diepere vraag.

Zelfs wanneer niemand ons tegenhoudt en wij volop mogelijkheden hebben, zijn wij dan werkelijk vrij?

ALEX:

Wat bedoel je?

TREBLA:

Zijn onze keuzes werkelijk van onszelf?

Of worden zij beïnvloed door factoren waarover wij geen controle hebben?

Onze genen.

Onze opvoeding.

Onze cultuur.

Onze ervaringen.

Onze emoties.

Misschien moeten we eerst onderzoeken hoeveel vrijheid er eigenlijk overblijft wanneer al deze invloeden in aanmerking worden genomen.

En daarmee komen we bij een nog fundamenteelere vraag:

Zijn wij werkelijk vrij?

5.3. Zijn wij werkelijk vrij?

Kernvraag: In hoeverre bepalen wij zelf onze keuzes?

ALEX:

Dat is inderdaad een lastige vraag.

Ik heb altijd het gevoel dat ik zelf mijn keuzes maak.

TREBLA:

Dat gevoel hebben de meeste mensen.

Maar laten we eens onderzoeken waar onze keuzes vandaan komen.

Heb jij gekozen wie je ouders zouden zijn?

ALEX:

Natuurlijk niet.

TREBLA:

Heb je gekozen waar je geboren werd?

Welke taal je als kind leerde?

Welke cultuur je gevormd heeft?

ALEX:

Ook niet.

TREBLA:

En toch hebben al die factoren invloed op wie je vandaag bent.

Je overtuigingen.

Je gewoonten.

Je voorkeuren.

Je angsten.

Je verwachtingen.

Een groot deel daarvan is gevormd voordat je bewust keuzes kon maken.

ALEX:

Dat klopt.

Maar dat betekent toch niet dat ik geen vrije wil heb?

TREBLA:

Niet noodzakelijk.

Maar het maakt de vraag wel ingewikkelder.

Stel dat twee kinderen opgroeien onder totaal verschillende omstandigheden.

Het ene kind groeit op in veiligheid, krijgt goed onderwijs en veel kansen.

Het andere groeit op in armoede, onzekerheid en geweld.

Denk je dat beide kinderen later exact dezelfde keuzes zullen maken?

ALEX:

Waarschijnlijk niet.

Hun ervaringen zullen hen beïnvloeden.

TREBLA:

Precies.

Onze keuzes ontstaan niet in een vacuüm.

Zij worden voortdurend beïnvloed door omstandigheden die wij niet zelf hebben gekozen.

Maar daar houdt het niet op.

Ook onze biologische aanleg speelt een rol.

ALEX:

Je bedoelt genetische verschillen?

TREBLA:

Ja.

Mensen verschillen in temperament.

In gevoeligheid voor risico.

In nieuwsgierigheid.

In impulsiviteit.

In concentratievermogen.

Geen van ons heeft die eigenschappen volledig zelf gekozen.

ALEX:

Dus zowel nature als nurture beïnvloeden ons gedrag.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad het geval.

En juist daarom hebben sommige filosofen betwijfeld of vrije wil wel bestaat.

Zij stellen dat iedere keuze uiteindelijk het gevolg is van eerdere oorzaken.

Genen.

Opvoeding.

Ervaringen.

Omgeving.

Hersenprocessen.

Volgens die visie is vrijheid vooral een gevoel dat ontstaat nadat de beslissing al is voorbereid door processen waarover wij weinig controle hebben.

ALEX:

Dat klinkt bijna alsof mensen robots zijn.

TREBLA:

Dat is één uiterste.

Maar er bestaat ook een ander uiterste.

De gedachte dat mensen volledig vrij zijn en hun leven volledig zelf bepalen.

Ook dat lijkt moeilijk vol te houden.

Want niemand kiest zijn uitgangspositie.

Niemand kiest alle omstandigheden waarin hij terechtkomt.

ALEX:

Maar als onze keuzes worden bepaald door genen en opvoeding, en die zijn bepaald door nog eerdere oorzaken, waar stopt die keten dan?

Uiteindelijk kom je toch uit op: niemand heeft ooit echt iets gekozen?

TREBLA:

Dat is de harde versie van het argument, en hij is niet gemakkelijk te weerleggen.

Een strikte determinist zou inderdaad zeggen: de keten van oorzaken loopt terug tot voor je geboorte, en jouw keuzes zijn slechts het uiteinde van een ononderbroken fysisch proces.

ALEX:

En dus?

TREBLA:

En dus moeten we beslissen wat we met dat inzicht doen.

We kunnen verantwoordelijkheid opgeven als een illusie, maar dan valt samenwerking uit elkaar, want samenwerking vereist dat gedrag gevolgen heeft.

Of we kunnen verantwoordelijkheid behandelen als een nuttige fictie: niet metafysisch echt, maar onmisbaar voor het functioneren van samenlevingen.

Dat is ongemakkelijk, maar misschien eerlijker dan doen alsof het probleem niet bestaat.

ALEX:

Een nuttige fictie klinkt als zelfbedrog.

TREBLA:

Of als pragmatisme.

Taal is ook een constructie, en toch communiceren we er werkelijk mee.

De vraag is niet of verantwoordelijkheid echt bestaat in de zin van een natuurwet.

De vraag is of zij werkt, en of wij zonder haar kunnen.

ALEX:

Dat is een ander perspectief om over vrijheid na te denken.

Dus de waarheid ligt misschien ergens tussen beide uitersten.

TREBLA:

Dat denk ik.

Misschien zijn wij geen volledig vrije wezens.

Maar ook geen volledig geprogrammeerde machines.

Wij bewegen ons binnen grenzen die wij niet zelf hebben gekozen.

Binnen die grenzen beschikken wij echter over een zekere speelruimte.

ALEX:

Zoals een schaker die de regels niet heeft bedacht, maar wel zijn eigen zetten kiest?

TREBLA:

Dat is een mooie vergelijking.

De speler kiest zijn zetten.

Maar niet het bord.

Niet de regels.

Niet de positie waarin het spel begint.

Vrijheid lijkt daarom minder op absolute onafhankelijkheid en meer op het vermogen om keuzes te maken binnen gegeven omstandigheden.

ALEX:

Dus vrijheid is geen alles-of-niets begrip.

TREBLA:

Precies.

Vrijheid bestaat waarschijnlijk in gradaties.

Sommige mensen beschikken over meer mogelijkheden dan anderen.

Sommige situaties laten meer keuzevrijheid toe dan andere.

De vraag is daarom misschien niet of mensen volledig vrij zijn.

De vraag is hoeveel vrijheid zij daadwerkelijk bezitten.

ALEX:

Maar als onze vrijheid beperkt is door factoren buiten onze controle, hoe verantwoordelijk kunnen we dan worden gehouden voor onze daden?

TREBLA:

Een uitstekende vraag.

Want zodra we nadenken over vrijheid, komen we onvermijdelijk uit bij verantwoordelijkheid.

Kunnen we iemand verantwoordelijk houden voor keuzes die mede zijn gevormd door genen, opvoeding en omstandigheden?

Of is verantwoordelijkheid juist noodzakelijk om samenlevingen te laten functioneren?

Dat is de vraag waarmee we verder zullen gaan.

5.4. Vrijheid zonder verantwoordelijkheid?

Kernvraag: Kunnen vrijheid en verantwoordelijkheid los van elkaar bestaan?

ALEX:

Als onze keuzes worden beïnvloed door genen, opvoeding en omstandigheden, hoe kunnen we dan verantwoordelijk worden gehouden voor wat we doen?

TREBLA:

Dat is precies de vraag waar filosofen al eeuwen mee worstelen.

Stel dat iemand een ernstig misdrijf pleegt.

Wat is volgens jou de belangrijkste vraag die een rechter moet stellen?

ALEX:

Of die persoon schuldig is.

TREBLA:

Maar wat betekent schuld precies?

Betekent het dat iemand volledig vrij had kunnen kiezen om anders te handelen?

Of betekent het slechts dat iemand verantwoordelijk wordt gehouden voor zijn handelen, ongeacht hoe dat handelen tot stand kwam?

ALEX:

Dat lijkt een belangrijk verschil.

TREBLA:

Inderdaad.

Want als we volledige vrijheid als voorwaarde voor verantwoordelijkheid eisen, ontstaat er een probleem.

Niemand heeft immers volledige controle over zijn genetische aanleg.

Niemand kiest zijn jeugd.

Niemand kiest alle omstandigheden die hem vormen.

ALEX:

Dan zou bijna niemand volledig verantwoordelijk kunnen worden gehouden.

TREBLA:

Precies.

Maar stel je het tegenovergestelde voor.

Stel dat niemand ooit verantwoordelijk wordt gehouden voor zijn daden omdat alles uiteindelijk het gevolg is van omstandigheden.

Wat zou er dan gebeuren?

ALEX:

Dan wordt het moeilijk om een samenleving te organiseren.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Samenlevingen functioneren juist doordat mensen verwachten dat gedrag gevolgen heeft.

Beloningen.

Kritiek.

Waardering.

Straf.

Vertrouwen.

Wantrouwen.

Al deze reacties beïnvloeden toekomstig gedrag.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid heeft ook een praktische functie.

TREBLA:

Zeker.

Zelfs als onze keuzes niet volledig vrij zijn, kan het zinvol zijn om mensen verantwoordelijk te houden voor hun handelen.

Niet alleen om recht te doen aan slachtoffers.

Maar ook om gedrag te sturen en samenwerking mogelijk te maken.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid hoeft niet afhankelijk te zijn van absolute vrije wil.

TREBLA:

Dat is een interessante mogelijkheid.

Misschien is verantwoordelijkheid geen eigenschap van het universum, maar een sociaal instrument.

Een manier waarop samenlevingen proberen samenleven mogelijk te maken.

ALEX:

Dat klinkt minder absoluut dan veel mensen gewend zijn.

TREBLA:

Misschien wel.

Maar bedenk eens hoe vaak we in het dagelijks leven verantwoordelijkheid toekennen.

We prijzen mensen voor hun prestaties.

We verwijten mensen hun fouten.

We bewonderen moed.

We veroordelen bedrog.

Zelfs wanneer we weten dat omstandigheden een rol spelen.

ALEX:

Omdat we niet alleen kijken naar oorzaken, maar ook naar gevolgen.

TREBLA:

Precies.

En juist daar ontstaat een belangrijke spanning.

Eenzijds groeit ons begrip van de factoren die menselijk gedrag beïnvloeden.

Anderzijds blijft de behoefte bestaan om mensen verantwoordelijk te houden voor hun keuzes.

ALEX:

Dus begrip en verantwoordelijkheid sluiten elkaar niet noodzakelijk uit.

TREBLA:

Dat denk ik.

Een arts die begrijpt hoe een ziekte ontstaat, hoeft die ziekte niet goed te keuren.

Op dezelfde manier kan een samenleving proberen menselijk gedrag te begrijpen zonder alle verantwoordelijkheid op te geven.

ALEX:

Dat vraagt wel om nuance.

TREBLA:

Veel meer nuance dan mensen vaak prettig vinden.

Want het is eenvoudiger om iemand volledig schuldig of volledig onschuldig te verklaren.

De werkelijkheid bevindt zich meestal ergens tussen die uitersten.

Mensen worden beïnvloed door omstandigheden.

Maar zij reageren ook op die omstandigheden.

Zij bezitten misschien geen absolute vrijheid, maar ook geen volledige machteloosheid.

ALEX:

Dus vrijheid en verantwoordelijkheid lijken samen op te gaan.

TREBLA:

Precies.

Hoe meer vrijheid iemand bezit om keuzes te maken, hoe meer verantwoordelijkheid wij doorgaans verwachten.

En hoe minder vrijheid iemand heeft, hoe meer begrip wij vaak tonen voor de omstandigheden.

Maar daarmee komen we bij een nieuwe vraag.

Als vrijheid waardevol is en verantwoordelijkheid noodzakelijk lijkt, waar ligt dan de grens?

Wanneer mag een samenleving de vrijheid van individuen beperken?

En wanneer gaat zij daarin te ver?

Dat is de vraag die we nu moeten onderzoeken.

5.5. De grenzen van vrijheid

Kernvraag: Wanneer mag een samenleving de vrijheid van individuen beperken?

ALEX:

Vrijheid lijkt een belangrijk ideaal.

Maar we hebben ook gezien dat volledige vrijheid problemen kan veroorzaken.

Waar ligt dan de grens?

TREBLA:

Dat is één van de moeilijkste vragen van iedere samenleving.

Laat me je een eenvoudig voorbeeld geven.

Stel dat iemand besluit om voortaan links te rijden terwijl de rest van het verkeer rechts rijdt.

Moet hij die vrijheid hebben?

ALEX:

Nee, natuurlijk niet.

Dat zou gevaarlijk zijn.

TREBLA:

Waarom eigenlijk?

Als vrijheid betekent dat mensen mogen doen wat zij willen, waarom mag deze persoon dat dan niet?

ALEX:

Omdat zijn vrijheid anderen in gevaar brengt.

TREBLA:

Precies.

En daarmee raken we een belangrijk principe.

De vrijheid van de één eindigt vaak waar de vrijheid van een ander begint.

ALEX:

Dus absolute vrijheid bestaat eigenlijk niet.

TREBLA:

Dat lijkt inderdaad zo.

Zodra mensen samenleven, ontstaan er onvermijdelijk grenzen.

Verkeersregels.

Eigendomsrechten.

Contracten.

Veiligheidsvoorschriften.

Al deze beperkingen verminderen een deel van onze vrijheid.

Maar tegelijkertijd maken zij een veel grotere vrijheid mogelijk.

ALEX:

Dat klinkt paradoxaal.

TREBLA:

Toch gebeurt het voortdurend.

Een verkeersregel beperkt jouw vrijheid om willekeurig te rijden.

Maar daardoor krijg je de vrijheid om veilig aan het verkeer deel te nemen.

Een eigendomsrecht beperkt jouw vrijheid om andermans bezittingen te gebruiken.

Maar daardoor krijg je zekerheid over je eigen eigendommen.

Sommige beperkingen creëren juist nieuwe vormen van vrijheid.

ALEX:

Dus niet iedere beperking is een verlies.

TREBLA:

Precies.

De vraag is niet of vrijheid beperkt mag worden.

De vraag is wanneer een beperking gerechtvaardigd is.

ALEX:

En hoe bepalen we dat?

TREBLA:

Daarover verschillen mensen van mening.

Sommigen leggen sterk de nadruk op individuele vrijheid.

Anderen vinden bescherming van de gemeenschap belangrijker.

Vaak hangt het antwoord af van de situatie.

Neem bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting.

De meeste mensen vinden het belangrijk dat ideeën vrij besproken kunnen worden.

Maar vrijwel niemand vindt dat vrijheid van meningsuiting ook het recht omvat om bewust valse noodoproepen te doen of direct geweld aan te moedigen.

ALEX:

Dus zelfs fundamentele vrijheden kennen grenzen.

TREBLA:

Inderdaad.

Hetzelfde zien we bij milieuregels.

Een bedrijf zou graag onbeperkt winst willen maken.

Maar wanneer die winst wordt behaald door rivieren te vervuilen of ecosystemen te vernietigen, raken de gevolgen ook anderen.

Dan ontstaat opnieuw de vraag waar individuele vrijheid moet wijken voor collectieve belangen.

ALEX:

Dus veel politieke discussies gaan eigenlijk over die balans.

TREBLA:

Dat denk ik.

Onder de oppervlakte van veel maatschappelijke conflicten ligt dezelfde vraag verborgen:

Hoeveel vrijheid moet een individu hebben, en hoeveel bescherming heeft de gemeenschap nodig?

Er bestaat waarschijnlijk geen antwoord dat voor alle situaties geldt.

Elke samenleving moet die afweging steeds opnieuw maken.

ALEX:

Dat betekent dat vrijheid nooit los kan worden gezien van verantwoordelijkheid.

TREBLA:

Precies.

Vrijheid zonder verantwoordelijkheid kan uitmonden in chaos.

Maar verantwoordelijkheid zonder vrijheid kan uitmonden in onderdrukking.

Een gezonde samenleving probeert beide met elkaar in evenwicht te brengen.

ALEX:

En dat evenwicht zal waarschijnlijk nooit perfect zijn.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Misschien is vrijheid geen eindbestemming die ooit volledig bereikt wordt.

Misschien is zij een voortdurend proces van afwegen, aanpassen en zoeken naar evenwicht.

Maar ons gesprek heeft ons inmiddels bij een nieuwe vraag gebracht.

Tot nu toe hebben we vooral gekeken naar individuen, groepen en samenlevingen.

Maar hoe zit het met de mensheid als geheel?

Hebben wij alleen verantwoordelijkheid tegenover onze tijdgenoten?

Of ook tegenover toekomstige generaties?

En daarmee komen we bij een groter perspectief:

Mensheid en Aarde.

5.6. Voorlopige conclusie

Kernvraag: Wat hebben we geleerd over vrijheid en verantwoordelijkheid?

TREBLA:

Laten we eens terugkijken op wat we hebben ontdekt.

We begonnen met een eenvoudig idee.

Vrijheid lijkt één van de meest waardevolle menselijke idealen.

Vrijwel niemand wil voortdurend gecontroleerd worden.

Vrijwel iedereen wil ruimte hebben om zijn eigen leven vorm te geven.

Maar al snel bleek dat vrijheid ingewikkelder is dan zij op het eerste gezicht lijkt.

ALEX:

Omdat volledige vrijheid kan botsen met de vrijheid van anderen.

TREBLA:

Precies.

Een samenleving zonder regels lijkt misschien aantrekkelijk, maar zou waarschijnlijk snel onleefbaar worden.

Vrijheid vereist daarom grenzen.

Niet om vrijheid onmogelijk te maken, maar juist om haar mogelijk te maken.

ALEX:

We ontdekten ook dat vrijheid verschillende betekenissen kan hebben.

TREBLA:

Inderdaad.

Soms bedoelen we vrijheid van dwang.

De vrijheid om met rust gelaten te worden.

Maar soms bedoelen we ook de vrijheid om onze mogelijkheden daadwerkelijk te benutten.

De vrijheid om onszelf te ontwikkelen.

Om keuzes te maken.

Om kansen te gebruiken.

Beide vormen van vrijheid blijken belangrijk.

ALEX:

Daarna kwamen we bij de vraag of mensen eigenlijk wel volledig vrij zijn.

TREBLA:

Een vraag die moeilijker bleek dan verwacht.

Geen mens kiest zijn ouders.

Geen mens kiest zijn genetische aanleg.

Geen mens kiest zijn geboorteplaats of cultuur.

Onze keuzes worden voortdurend beïnvloed door factoren waarover wij weinig controle hebben.

Toch ervaren wij onszelf niet als passieve slachtoffers van omstandigheden.

Wij maken keuzes.

Wij reageren op gebeurtenissen.

Wij beïnvloeden onze omgeving.

ALEX:

Dus vrijheid lijkt geen alles-of-niets begrip.

TREBLA:

Juist.

Vrijheid bestaat waarschijnlijk in gradaties.

Binnen de omstandigheden die wij erven, beschikken wij over een zekere speelruimte.

Geen onbeperkte vrijheid.

Maar ook geen volledige machteloosheid.

ALEX:

En daarom blijft verantwoordelijkheid belangrijk.

TREBLA:

Precies.

Samenlevingen kunnen moeilijk functioneren zonder verantwoordelijkheid.

Vertrouwen.

Samenwerking.

Afspraken.

Wetten.

Al deze zaken veronderstellen dat mensen in zekere mate verantwoordelijk worden gehouden voor hun gedrag.

Tegelijkertijd hebben we gezien dat begrip voor omstandigheden noodzakelijk blijft.

Menselijk gedrag ontstaat nooit uit één enkele oorzaak.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid vraagt om nuance.

TREBLA:

Dat denk ik.

Te veel nadruk op individuele schuld kan blind maken voor de invloed van omstandigheden.

Maar het volledig loslaten van verantwoordelijkheid kan samenwerking en vertrouwen ondermijnen.

Opnieuw blijkt de werkelijkheid zich tussen twee uitersten te bevinden.

ALEX:

Net als bij veel andere onderwerpen die we hebben besproken.

TREBLA:

Inderdaad.

Steeds opnieuw zien we hetzelfde patroon.

Niet absolute vrijheid.

Niet absolute controle.

Niet absolute gelijkheid.

Niet absolute ongelijkheid.

De werkelijkheid lijkt vaak een zoektocht naar evenwicht.

ALEX:

Maar tot nu toe hebben we vooral gekeken naar individuen en samenlevingen.

TREBLA:

Dat klopt.

En daarmee komen we bij een nieuwe stap in ons onderzoek.

Want mensen leven niet alleen samen met andere mensen.

Zij maken ook deel uit van een veel groter systeem.

De aarde.

De natuur.

De ecosystemen waarvan hun bestaan afhankelijk is.

ALEX:

Dus de vraag naar verantwoordelijkheid stopt niet bij onze medemens.

TREBLA:

Precies.

Als wij verantwoordelijkheid kunnen voelen voor onze familie, onze gemeenschap en onze samenleving, kunnen wij dan ook verantwoordelijkheid dragen voor toekomstige generaties?

Voor mensen die nog niet geboren zijn?

Voor de wereld die wij achterlaten?

Dat zijn vragen die steeds belangrijker worden naarmate onze invloed op de planeet groeit.

En daarmee komen we bij het volgende hoofdstuk:

Mensheid en Aarde.

6. Mensheid en Aarde

6.1. Een groter perspectief

Kernvraag: Hebben wij verantwoordelijkheid voor een toekomst die wij zelf nooit zullen meemaken?

TREBLA:

Alex, heb je ooit een boom geplant?

ALEX:

Ja, een paar keer.

Waarom vraag je dat?

TREBLA:

Omdat bomen een interessant verschijnsel zijn.

Sommige bomen worden honderden jaren oud.

Vaak zal degene die de boom plant nooit meemaken hoe groot hij uiteindelijk wordt.

En toch planten mensen bomen.

ALEX:

Dat is waar.

TREBLA:

Waarom eigenlijk?

Waarom investeren mensen tijd en moeite in iets waarvan zij zelf misschien nooit volledig zullen profiteren?

ALEX:

Misschien omdat ze denken aan hun kinderen of kleinkinderen.

TREBLA:

Precies.

En daarmee raken we iets bijzonders.

Mensen zijn één van de weinige soorten die bewust kunnen nadenken over een toekomst die zij zelf nooit zullen meemaken.

Wij kunnen plannen maken voor generaties die nog niet bestaan.

Wij kunnen ons zorgen maken over gebeurtenissen die pas over tientallen of zelfs honderden jaren plaatsvinden.

ALEX:

Dat geeft ons een bijzondere positie.

TREBLA:

Maar misschien ook een bijzondere verantwoordelijkheid.

Want zodra een soort in staat is de toekomst te beïnvloeden, ontstaat de vraag hoe zij met die invloed moet omgaan.

En dat brengt ons bij een groter perspectief dan we tot nu toe hebben besproken.

Niet alleen het individu.

Niet alleen de groep.

Niet alleen de samenleving.

Maar de aarde als geheel.

6.2. De mens als onderdeel van een groter systeem

Kernvraag: Staat de mens boven de natuur of maakt hij er deel van uit?

TREBLA:

Weet je nog hoe ons onderzoek begon?

ALEX:

Met de vraag of we de aarde konden bekijken zonder de mens als middelpunt te nemen.

TREBLA:

Precies.

Laten we die gedachte opnieuw oppakken.

De mens leeft niet los van de natuur.

Wij ademen lucht.

Drinken water.

Eten planten en dieren.

Gebruiken grondstoffen.

Wij zijn volledig afhankelijk van processen die al miljarden jaren bestaan.

ALEX:

Toch gedragen veel mensen zich alsof de mens losstaat van de natuur.

TREBLA:

Dat lijkt soms zo.

Misschien omdat onze technologie ons een gevoel van onafhankelijkheid geeft.

Maar uiteindelijk blijft iedere menselijke samenleving afhankelijk van ecosystemen.

Van vruchtbare bodems.

Van schoon water.

Van een stabiel klimaat.

Van biodiversiteit.

Wanneer deze systemen ernstig worden verstoord, worden uiteindelijk ook menselijke samenlevingen geraakt.

ALEX:

Dus wij beïnvloeden het systeem, maar zijn er tegelijkertijd afhankelijk van.

TREBLA:

Juist.

En dat maakt onze positie uniek.

Voor zover wij weten is de mens de eerste soort die zich bewust kan worden van haar eigen invloed op het systeem waarvan zij deel uitmaakt.

Dat inzicht brengt nieuwe vragen met zich mee.

Hoeveel groei is mogelijk?

Hoeveel verandering kan een systeem verdragen?

En welke verantwoordelijkheid hebben wij tegenover toekomstige generaties?

6.3. Groei en Grenzen

Kernvraag: Kan oneindige groei bestaan op een eindige planeet?

ALEX:

Wanneer mensen over vooruitgang spreken, lijkt groei bijna altijd iets positiefs.

Meer welvaart.

Meer technologie.

Meer productie.

Meer consumptie.

Meer mogelijkheden.

Is groei niet juist de motor van beschavingen?

TREBLA:

Dat is lange tijd de dominante gedachte geweest.

En niet zonder reden.

Dankzij groei beschikken veel mensen vandaag over een levensstandaard die voor eerdere generaties ondenkbaar zou zijn geweest.

Voedsel.

Geneeskunde.

Onderwijs.

Communicatie.

Technologie.

Al deze ontwikkelingen hebben het menselijk leven ingrijpend veranderd.

ALEX:

Dus groei heeft ons veel gebracht.

TREBLA:

Zeker.

Maar laten we een eenvoudige vraag stellen.

Kan iets eeuwig blijven groeien?

ALEX:

Dat hangt ervan af wat er groeit.

TREBLA:

Stel je een boom voor.

Kan een boom onbeperkt blijven groeien?

ALEX:

Nee.

Uiteindelijk bereikt hij een natuurlijke grens.

TREBLA:

Precies.

Hetzelfde geldt voor dieren.

Voor populaties.

Voor ecosystemen.

Voor vrijwel alle natuurlijke systemen.

Groei is vaak mogelijk, maar niet onbeperkt.

Vroeg of laat worden grenzen bereikt.

ALEX:

Maar geldt dat ook voor menselijke samenlevingen?

TREBLA:

Dat is precies de vraag.

De aarde bevat een eindige hoeveelheid ruimte.

Een eindige hoeveelheid grondstoffen.

Een eindige hoeveelheid vruchtbare landbouwgrond.

Een eindige capaciteit om afvalstoffen op te nemen.

Wanneer een systeem eindig is, lijkt het logisch dat onbeperkte materiële groei uiteindelijk op grenzen stuit.

ALEX:

Maar technologie lost toch steeds nieuwe grenzen op?

Mensen dachten ooit dat de wereld te weinig voedsel kon produceren voor een groeiende bevolking.

Dat bleek niet zo.

Misschien onderschatten we onze eigen vindingrijkheid.

TREBLA:

Dat is een serieus argument, en de geschiedenis geeft je deels gelijk.

Technologie heeft inderdaad grenzen verlegd die eerder onoverkomelijk leken.

Maar er is een verschil tussen grenzen verleggen en grenzen opheffen.

Wij kunnen efficiënter worden.

Wij kunnen slimmer omgaan met grondstoffen.

Maar wij kunnen de wetten van de thermodynamica niet herschrijven.

Energie gaat niet verloren, maar verspreidt zich.

Materialen verslijten of raken verspreid.

De vraag is niet of technologie kan helpen — dat kan zij zeker.

De vraag is of zij snel genoeg kan helpen, en of wij bereid zijn de overgangskosten te dragen.

ALEX:

Dat klinkt bijna vanzelfsprekend.

Waarom is daar dan zoveel discussie over?

TREBLA:

Omdat groei verschillende betekenissen kan hebben.

Groei van kennis kent bijvoorbeeld nauwelijks fysieke grenzen.

Groei van wetenschap.

Groei van efficiëntie.

Groei van technologische mogelijkheden.

Maar wanneer groei gepaard gaat met een steeds groter verbruik van grondstoffen en energie, ontstaat een andere situatie.

Dan worden fysieke grenzen relevant.

ALEX:

Dus niet alle vormen van groei zijn hetzelfde.

TREBLA:

Precies.

Dat onderscheid is belangrijk.

Een samenleving kan slimmer worden zonder noodzakelijk veel meer grondstoffen te gebruiken.

Zij kan efficiënter produceren.

Beter recyclen.

Nieuwe technologie ontwikkelen.

Maar zelfs dan blijft de vraag bestaan hoeveel druk een ecosysteem kan verdragen.

ALEX:

Dus uiteindelijk gaat het om de relatie tussen menselijke activiteit en de draagkracht van het systeem.

TREBLA:

Juist.

En dat brengt ons terug bij een idee dat we eerder hebben besproken.

De mens staat niet buiten het systeem.

Wij zijn onderdeel van hetzelfde systeem waarvan wij afhankelijk zijn.

Wanneer wij het systeem ernstig verstoren, raken uiteindelijk ook onze eigen levensomstandigheden verstoord.

ALEX:

Dat lijkt op wat er gebeurt wanneer iemand een boomtak afzaagt terwijl hij erop zit.

TREBLA:

Een treffende vergelijking.

De vraag is niet of de mens invloed heeft op zijn omgeving.

Die invloed is inmiddels duidelijk.

De vraag is hoe verstandig wij met die invloed omgaan.

Want de geschiedenis laat zien dat mensen vaak uitstekend zijn in het oplossen van directe problemen, maar veel minder goed in het herkennen van langetermijngevolgen.

ALEX:

Waarom eigenlijk?

TREBLA:

Dat is een interessante vraag.

Waarom reageren mensen snel op directe bedreigingen, maar vaak traag op problemen die zich pas tientallen jaren later manifesteren?

Misschien ligt het antwoord deels verborgen in onze evolutionaire geschiedenis.

En dat is precies wat we nu moeten onderzoeken.

6.4. Waarom mensen de toekomst onderschatten

Kernvraag: Waarom zijn mensen zo goed in het reageren op directe problemen, maar vaak zo slecht in het anticiperen op langetermijngevolgen?

ALEX:

Je zei dat mensen vaak moeite hebben met het herkennen van langetermijngevolgen.

Waarom is dat eigenlijk?

TREBLA:

Stel dat je voor twee keuzes staat.

Je kunt vandaag honderd euro ontvangen.

Of over een jaar honderdtwintig euro.

Welke keuze denk je dat de meeste mensen zouden maken?

ALEX:

Waarschijnlijk kiezen veel mensen voor het geld dat ze direct kunnen krijgen.

TREBLA:

Inderdaad.

En dat zien we niet alleen bij geld.

Hetzelfde gebeurt bij gezondheid.

Bij consumptie.

Bij schulden.

Bij milieuproblemen.

Bij vrijwel alles waarbij een direct voordeel tegenover een uitgesteld nadeel staat.

ALEX:

Maar dat lijkt niet erg rationeel.

TREBLA:

Misschien niet vanuit een langetermijnperspectief.

Maar laten we eens kijken naar de omstandigheden waaronder onze voorouders leefden.

Gedurende het grootste deel van de menselijke geschiedenis was het leven onzeker.

Voedsel kon schaars zijn.

Ziekten konden plotseling toeslaan.

Roofdieren vormden een gevaar.

Oorlogen en natuurrampen waren voortdurend aanwezig.

ALEX:

Dus de toekomst was veel onzekerder dan vandaag.

TREBLA:

Precies.

Voor iemand die niet wist of hij volgend jaar nog zou leven, was een direct voordeel vaak waardevoller dan een mogelijk voordeel in een verre toekomst.

Vanuit dat perspectief kan kortetermijndenken zelfs een succesvolle strategie zijn geweest.

ALEX:

Maar tegenwoordig leven veel mensen onder heel andere omstandigheden.

TREBLA:

Dat klopt.

Onze technologie heeft zich veel sneller ontwikkeld dan onze biologische natuur.

Wij beschikken over kerncentrales, computers en satellieten.

Maar onze hersenen zijn grotendeels gevormd door honderdduizenden jaren evolutie in een wereld van jagers en verzamelaars.

ALEX:

Dus we dragen nog steeds oude instincten met ons mee.

TREBLA:

Dat lijkt aannemelijk.

Wij reageren sterk op directe beloningen.

Op directe bedreigingen.

Op gebeurtenissen die zichtbaar en tastbaar zijn.

Maar veel minder sterk op risico's die zich langzaam ontwikkelen.

ALEX:

Zoals klimaatverandering.

TREBLA:

Bijvoorbeeld.

Of bodemuitputting.

Of verlies van biodiversiteit.

Of stijgende staatsschulden.

Of zelfs persoonlijke gezondheidsproblemen.

Wanneer de gevolgen pas jaren of decennia later zichtbaar worden, hebben mensen vaak de neiging het probleem te onderschatten.

ALEX:

Terwijl die langzame veranderingen uiteindelijk enorme gevolgen kunnen hebben.

TREBLA:

Precies.

Denk aan een schip dat langzaam van koers afwijkt.

Op één dag merk je nauwelijks verschil.

Maar na duizenden kilometers blijkt het schip op een totaal andere bestemming uit te komen.

Veel maatschappelijke en ecologische processen werken op vergelijkbare wijze.

Kleine veranderingen stapelen zich op.

Langzaam.

Vrijwel onzichtbaar.

Totdat de gevolgen plotseling niet meer genegeerd kunnen worden.

ALEX:

Dus het probleem is niet dat mensen dom zijn.

Maar dat onze intuïties niet altijd goed zijn afgestemd op langetermijnprocessen.

TREBLA:

Dat denk ik.

Onze hersenen zijn bijzonder effectief in het herkennen van directe gevaren.

Maar minder goed in het inschatten van ontwikkelingen die zich over tientallen generaties uitstrekken.

En juist daarom worden wetenschap, statistiek en langetermijnplanning zo belangrijk.

Zij helpen ons patronen te zien die onze intuïtie gemakkelijk mist.

ALEX:

Dat betekent dat verantwoordelijkheid voor de toekomst niet vanzelf ontstaat.

TREBLA:

Inderdaad.

Zij vraagt bewust nadenken.

Zelfbeheersing.

Vooruitziendheid.

En soms ook de bereidheid om vandaag iets op te geven voor een voordeel dat pas morgen zichtbaar wordt.

ALEX:

Maar waarom zouden mensen dat doen?

Waarom zou ik een offer brengen voor iemand die nog niet eens geboren is?

TREBLA:

Dat is misschien wel de belangrijkste vraag van dit hoofdstuk.

Waarom zouden wij ons bekommeren om toekomstige generaties?

En daarmee komen we bij de kern van ons onderzoek.

6.5. De verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties

Kernvraag: Waarom zouden wij ons bekommeren om mensen die nog niet bestaan?

ALEX:

Dat blijft een moeilijke vraag.

Waarom zou ik vandaag offers brengen voor mensen die misschien pas over honderd of duizend jaar leven?

TREBLA:

Laat me de vraag omdraaien.

Denk je dat jouw leven uitsluitend het resultaat is van je eigen inspanningen?

ALEX:

Nee, natuurlijk niet.

Ik profiteer van alles wat eerdere generaties hebben opgebouwd.

TREBLA:

Precies.

De taal die je spreekt.

De kennis die je bezit.

De wegen waarop je rijdt.

De technologie die je gebruikt.

De wetenschap die je toepast.

De democratische rechten die je geniet.

Geen van deze zaken heb je zelf gecreëerd.

Zij zijn het resultaat van het werk van ontelbare mensen die lang vóór jou leefden.

ALEX:

Dus ik ben in zekere zin erfgenaam van hun inspanningen.

TREBLA:

Inderdaad.

Iedere generatie ontvangt een wereld die zij niet zelf heeft gebouwd.

Wij erven niet alleen bezittingen.

Wij erven ook kennis.

Instituten.

Cultuur.

Technologie.

En de natuurlijke omgeving waarin wij leven.

ALEX:

Maar dat betekent nog niet automatisch dat wij verplichtingen hebben tegenover toekomstige generaties.

TREBLA:

Niet automatisch.

Maar het roept wel een interessante vraag op.

Als wij profiteren van wat anderen vóór ons hebben nagelaten, waarom zouden toekomstige generaties dan niet mogen profiteren van wat wij nalaten?

ALEX:

Dat klinkt als een vorm van wederkerigheid tussen generaties.

TREBLA:

Precies.

Niet omdat toekomstige mensen iets voor ons kunnen terugdoen.

Dat kunnen zij niet.

Maar omdat wij deel uitmaken van een keten die veel groter is dan één mensenleven.

Iedere generatie ontvangt iets.

En iedere generatie geeft iets door.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid hoeft niet uitsluitend gebaseerd te zijn op directe belangen.

TREBLA:

Dat denk ik.

Mensen blijken in staat om verder te kijken dan hun eigen levensduur.

Wij schrijven boeken voor lezers die we nooit zullen ontmoeten.

Wij planten bomen waarvan we nooit in de schaduw zullen zitten.

Wij bouwen kathedralen, bruggen en universiteiten die eeuwen kunnen blijven bestaan.

Wij investeren in wetenschap waarvan de vruchten pas veel later zichtbaar worden.

ALEX:

Dat zijn inderdaad allemaal voorbeelden van langetermijndenken.

TREBLA:

En misschien ligt daarin iets bijzonders besloten.

Misschien is beschaving zelf grotendeels gebaseerd op de bereidheid om verder te kijken dan het onmiddellijke eigenbelang.

ALEX:

Maar hoe ver strekt die verantwoordelijkheid?

Hebben we verantwoordelijkheid tegenover alle toekomstige mensen?

TREBLA:

Dat is moeilijk te beantwoorden.

Maar misschien hoeven we niet precies te weten waar de grens ligt om te erkennen dat onze keuzes gevolgen hebben.

Wanneer wij bossen kappen.

Grondstoffen verbruiken.

Technologie ontwikkelen.

Schulden opbouwen.

Of ecosystemen veranderen.

Dan beïnvloeden wij niet alleen ons eigen leven, maar ook de mogelijkheden van mensen die na ons komen.

ALEX:

Dus zelfs als we niets doen, maken we eigenlijk al een keuze.

TREBLA:

Precies.

Niet handelen is vaak ook een vorm van handelen.

Elke generatie laat sporen achter.

De vraag is niet óf wij de toekomst beïnvloeden.

De vraag is hoe wij haar beïnvloeden.

ALEX:

Dat brengt ons terug bij iets wat we eerder hebben besproken.

Wij maken deel uit van een groter systeem.

TREBLA:

Juist.

En misschien is verantwoordelijkheid uiteindelijk niets anders dan het besef dat onze handelingen gevolgen hebben die verder reiken dan onszelf.

Niet alleen voor onze familie.

Niet alleen voor onze samenleving.

Maar mogelijk ook voor generaties die nog moeten komen.

ALEX:

Dat betekent niet dat we de toekomst volledig kunnen beheersen.

TREBLA:

Zeker niet.

Niemand weet precies hoe de wereld er over honderd jaar uit zal zien.

Maar onzekerheid ontslaat ons niet van verantwoordelijkheid.

Integendeel.

Juist omdat de toekomst onzeker is, moeten wij zorgvuldig omgaan met wat wij doorgeven.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid begint misschien niet met zekerheid over de toekomst, maar met respect voor haar mogelijkheden.

TREBLA:

Dat is mooi gezegd, Alex.

En daarmee komen we bij de laatste vraag van ons onderzoek.

Als moraal niet absoluut is, en als wij deel uitmaken van een groter systeem dat wij beïnvloeden, welke waarden kunnen ons dan helpen om zowel de mensheid als de wereld waarvan zij afhankelijk is duurzaam te laten voortbestaan?

Dat is de vraag waarmee we ons in het laatste hoofdstuk zullen bezighouden:

Een Duurzame Ethiek.

6.6. Voorlopige conclusie

Kernvraag: Wat hebben we geleerd over de relatie tussen mensheid en aarde?

TREBLA:

Laten we terugkijken op wat we hebben onderzocht.

We begonnen met een eenvoudige vraag.

Hebben wij verantwoordelijkheid voor een toekomst die wij zelf nooit zullen meemaken?

Op het eerste gezicht lijkt dat geen vanzelfsprekende gedachte.

Mensen leven immers slechts een beperkte tijd.

Waarom zouden wij ons druk maken over gebeurtenissen die zich pas lang na onze dood afspelen?

ALEX:

Maar gaandeweg ontdekten we dat vrijwel alles wat ons leven mogelijk maakt afkomstig is van eerdere generaties.

TREBLA:

Precies.

Wij zijn niet alleen individuen.

Wij zijn ook erfgenamen.

Wij erven kennis.

Taal.

Wetenschap.

Cultuur.

Technologie.

Instituten.

En de natuurlijke omgeving waarin wij leven.

Geen enkele generatie begint opnieuw vanaf nul.

ALEX:

En daardoor maken wij deel uit van een veel langere keten.

TREBLA:

Inderdaad.

Wij ontvangen een wereld die wij niet zelf hebben gebouwd.

En wij geven een wereld door die wij slechts tijdelijk beheren.

Dat inzicht verandert de manier waarop we naar verantwoordelijkheid kunnen kijken.

ALEX:

We hebben ook gezien dat de mens geen buitenstaander is.

Wij maken deel uit van hetzelfde systeem waarvan wij afhankelijk zijn.

TREBLA:

Juist.

De aarde is geen decor waarop het menselijke verhaal zich afspeelt.

Zij vormt een actief systeem waarvan wij onderdeel zijn.

De lucht die wij inademen.

Het water dat wij drinken.

Het voedsel dat wij eten.

De ecosystemen waarvan wij afhankelijk zijn.

Alles is met elkaar verbonden.

ALEX:

En daardoor hebben onze handelingen vaak gevolgen die verder reiken dan wij direct kunnen zien.

TREBLA:

Precies.

Dat brengt ons bij een belangrijke les.

Mensen zijn bijzonder goed in het herkennen van directe problemen.

Maar veel minder goed in het herkennen van langzame veranderingen.

Toch blijken juist die langzame veranderingen soms bepalend voor de toekomst.

ALEX:

Zoals een schip dat langzaam van koers verandert.

TREBLA:

Een kleine afwijking lijkt onbelangrijk.

Maar na lange tijd kan zij leiden tot een totaal andere bestemming.

Hetzelfde geldt voor samenlevingen.

Voor ecosystemen.

Voor beschavingen.

ALEX:

Dus verantwoordelijkheid vraagt om verder kijken dan het heden.

TREBLA:

Dat denk ik.

Niet omdat wij de toekomst volledig kunnen voorspellen.

Dat kunnen wij niet.

Maar omdat wij weten dat onze keuzes gevolgen hebben.

En omdat wij weten dat toekomstige generaties zullen moeten leven met een deel van de wereld die wij achterlaten.

ALEX:

Dat betekent niet dat er eenvoudige antwoorden bestaan.

TREBLA:

Integendeel.

Veel vragen blijven open.

Hoeveel groei is wenselijk?

Welke risico's zijn aanvaardbaar?

Welke offers mogen wij van huidige generaties vragen?

Dat zijn moeilijke vragen.

Maar het feit dat zij moeilijk zijn, betekent niet dat wij ze kunnen negeren.

ALEX:

Dus misschien ligt verantwoordelijkheid niet in het kennen van alle antwoorden, maar in het serieus nemen van de vragen.

TREBLA:

Dat is een mooie formulering.

En daarmee zijn we aangekomen bij de laatste stap van ons onderzoek.

We begonnen met de vraag of goed en kwaad objectief bestaan.

We onderzochten moraal, religie, groepen, ongelijkheid, vrijheid en verantwoordelijkheid.

Nu rest ons nog één vraag.

Als moraal geen absolute eigenschap van het universum is, welke waarden kunnen ons dan helpen om zowel de mensheid als het grotere systeem waarvan zij afhankelijk is duurzaam te laten voortbestaan?

Met andere woorden:

Welke ethiek past bij een wereld waarin alles voortdurend verandert, maar waarin continuïteit toch van belang blijft?

Dat is de vraag waarmee we ons in het laatste hoofdstuk zullen bezighouden:

Een Duurzame Ethiek.

7. Een Duurzame Ethiek

7.1. De laatste vraag

Kernvraag: Als er geen absolute moraal bestaat, waarom zouden we dan ergens voor kiezen?

ALEX:

Trebla, gedurende onze gesprekken hebben we veel vanzelfsprekendheden ter discussie gesteld.

We hebben onderzocht of goed en kwaad werkelijk objectief bestaan.

We hebben gekeken naar evolutie, religie, groepsvorming, ongelijkheid en vrijheid.

Maar ik blijf met één vraag zitten.

Als er geen absolute moraal bestaat, waarom zouden we dan überhaupt ergens voor kiezen?

Waarom zouden we bepaalde waarden belangrijk vinden?

TREBLA:

Dat is misschien wel de belangrijkste vraag van ons hele onderzoek.

Veel mensen denken dat wanneer absolute moraal verdwijnt, alles relatief wordt.

Alsof dan niets er nog toe doet.

ALEX:

Dat lijkt een logische conclusie.

TREBLA:

Maar is dat werkelijk zo?

Stel dat er geen objectieve regel bestaat die voorschrijft dat een schip goed onderhouden moet worden.

Betekent dat dan dat onderhoud zinloos is?

ALEX:

Nee.

Als je wilt voorkomen dat het schip zinkt, moet je het onderhouden.

TREBLA:

Precies.

De keuze voor onderhoud volgt niet uit een kosmische wet.

Zij volgt uit een doel.

Namelijk het schip drijvend houden.

Op vergelijkbare wijze kunnen waarden voortkomen uit doelen.

Niet omdat zij absoluut waar zijn, maar omdat zij bijdragen aan iets wat wij belangrijk vinden.

ALEX:

Dus de vraag wordt eigenlijk:

Wat willen we behouden?

TREBLA:

Juist.

En zodra we die vraag stellen, komen we uit bij de mensheid zelf.

Willen we dat menselijke beschaving blijft bestaan?

Willen we dat toekomstige generaties kansen hebben?

Willen we dat de biosfeer waarvan wij afhankelijk zijn functioneel blijft?

Als het antwoord ja is, dan volgen daar bepaalde waarden uit.

Niet als absolute waarheden.

Maar als logische consequenties.

7.2. Van absolute moraal naar functionele moraal

Kernvraag: Kunnen waarden belangrijk zijn zonder absoluut te zijn?

ALEX:

Ik begin je punt te begrijpen.

Waarden hoeven misschien niet absoluut te zijn om betekenisvol te zijn.

Maar veel mensen vinden dat een ongemakkelijke gedachte.

TREBLA:

Waarom denk je dat?

ALEX:

Omdat het lijkt alsof moraal dan haar fundament verliest.

Als er geen universele wet bestaat die bepaalt wat goed en kwaad is, waarom zouden mensen zich dan nog aan morele regels houden?

TREBLA:

Dat lijkt een logische zorg.

Maar laten we eens kijken naar andere menselijke systemen.

Neem verkeersregels.

Waarom stoppen mensen voor een rood verkeerslicht?

ALEX:

Omdat het veiliger is.

TREBLA:

Precies.

Niet omdat rood licht een kosmische betekenis heeft.

Niet omdat het universum voorschrijft dat rood stoppen betekent.

Maar omdat die afspraak helpt om een bepaald doel te bereiken.

Namelijk veilig verkeer.

ALEX:

Dus de waarde van de regel hangt samen met haar functie.

TREBLA:

Juist.

Hetzelfde geldt voor veel andere menselijke afspraken.
Wetenschap waardeert eerlijkheid en controleerbaarheid.
Niet omdat het universum dat eist.
Maar omdat betrouwbare kennis anders onmogelijk wordt.
Gezondheidszorg waardeert hygiëne.
Niet omdat bacteriën immoreel zijn.
Maar omdat hygiëne ziekte voorkomt.
Rechtssystemen waarderen eerlijkheid en voorspelbaarheid.
Niet omdat deze waarden letterlijk in de natuurwetten geschreven staan.
Maar omdat samenlevingen zonder deze eigenschappen moeilijk functioneren.

ALEX:

Dus veel waarden zijn functioneel.
Ze helpen een bepaald doel te bereiken.

TREBLA:

Precies.
En misschien geldt hetzelfde voor moraal.
Misschien hoeven waarden niet absoluut te zijn om belangrijk te zijn.
Misschien ontleen zij hun betekenis aan de rol die zij spelen binnen menselijke samenlevingen.

ALEX:

Dat klinkt minder mysterieus dan traditionele moraal.

TREBLA:

Misschien.
Maar niet noodzakelijk minder waardevol.
Denk eens aan vertrouwen.
Kun je een samenleving voorstellen waarin niemand elkaar vertrouwt?

ALEX:

Dat lijkt vrijwel onmogelijk.
Iedere samenwerking zou voortdurend vastlopen.

TREBLA:

Inderdaad.
Vertrouwen blijkt functioneel.
Niet omdat het een bovennatuurlijke eigenschap bezit.
Maar omdat het samenwerking mogelijk maakt.
Hetzelfde geldt voor eerlijkheid.
Voor verantwoordelijkheid.

Voor wederkerigheid.

Voor respect.

Deze waarden lijken niet belangrijk omdat zij ergens in het universum zijn voorgeschreven.

Zij lijken belangrijk omdat zij bijdragen aan het functioneren van menselijke gemeenschappen.

ALEX:

Maar dat klinkt kil.

Een verkeersregel kan ik aanpassen als het verkeer verandert.

Maar als ik zeg dat foltering verkeerd is, bedoel ik niet: dit is inefficiënt voor samenwerking.

Ik bedoel dat het werkelijk verkeerd is.

Die overtuiging voelt als meer dan een afspraak.

TREBLA:

En dat gevoel is reëel — en belangrijk.

Ik zeg niet dat morele verontwaardiging een illusie is.

Ik zeg dat wij voorzichtig moeten zijn met de verklaring van dat gevoel.

Dat wij iets sterk verkeerd vinden, bewijst niet dat het kosmisch is verboden.

Het bewijst dat wij sociale wezens zijn met diep ingesleten intuïties over samenwerking, vertrouwen en bescherming van het kwetsbare.

Die intuïties zijn reëel.

Zij zijn ook evolutionair gevormd.

Maar “dit voelt absoluut verkeerd” is geen bewijs dat het absoluut verkeerd is.

Het is een signaal dat wij serieus moeten nemen, en vervolgens moeten onderzoeken.

ALEX:

Dus moraal kan worden gezien als een verzameling gedragingen die samenwerking ondersteunen.

TREBLA:

Dat is één manier om ernaar te kijken.

Niet de enige.

Maar wel een interessante.

Vanuit dat perspectief wordt de vraag niet:

"Welke waarden zijn absoluut waar?"

Maar eerder:

"Welke waarden helpen mensen om duurzaam samen te leven?"

ALEX:

Dat verandert de discussie behoorlijk.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Want zodra we die vraag stellen, kunnen we waarden onderzoeken op hun gevolgen.

Niet op hun vermeende heiligheid.

Maar op hun bijdrage aan het functioneren van individuen, samenlevingen en misschien zelfs de mensheid als geheel.

ALEX:

Dus een functionele moraal vraagt voortdurend om evaluatie.

TREBLA:

Precies.

Zij is geen verzameling eeuwige waarheden.

Zij lijkt eerder op een gereedschapskist.

Sommige ideeën blijken nuttig onder bepaalde omstandigheden.

Andere verliezen hun waarde wanneer de omstandigheden veranderen.

Net zoals technologie zich ontwikkelt, kunnen ook morele systemen zich ontwikkelen.

ALEX:

Dat past eigenlijk goed bij wat we eerder hebben geleerd over evolutie.

TREBLA:

Inderdaad.

Ook daar zagen we geen vast einddoel.

Maar een voortdurend proces van aanpassing aan veranderende omstandigheden.

Misschien geldt iets vergelijkbaars voor menselijke waarden.

Niet alles wat vandaag werkt, zal morgen nog werken.

Maar sommige principes lijken opvallend vaak terug te keren.

Samenwerking.

Vertrouwen.

Kennis.

Verantwoordelijkheid.

Vrijheid.

Diversiteit.

Misschien omdat zij bijdragen aan iets wat veel mensen belangrijk vinden:

het voortbestaan en de ontwikkeling van menselijke beschaving.

ALEX:

Dus als moraal functioneel is, moeten we ons afvragen welke waarden het meest bijdragen aan dat doel.

TREBLA:

Precies.

En dat brengt ons bij de volgende vraag.

Welke waarden vergroten eigenlijk de kans dat een beschaving duurzaam blijft voortbestaan?
Dat is wat we nu moeten onderzoeken.

7.3. Welke waarden bevorderen continuïteit?

Kernvraag: Welke waarden vergroten de kans dat een beschaving duurzaam blijft voortbestaan?

ALEX:

Als moraal niet absoluut is, maar functioneel, dan lijkt de volgende vraag inderdaad voor de hand te liggen.

Welke waarden werken het best?

TREBLA:

Dat hangt natuurlijk af van het doel dat we kiezen.

Als ons doel uitsluitend persoonlijk genot zou zijn, dan zouden we andere waarden kiezen dan wanneer ons doel het langdurig voortbestaan van menselijke beschaving is.

ALEX:

Dus eerst moeten we bepalen wat we belangrijk vinden.

TREBLA:

Precies.

En laten we voor ons onderzoek aannemen dat het voortbestaan en de verdere ontwikkeling van de mensheid wenselijk zijn.

Niet omdat het universum dat voorschrijft.

Maar omdat de meeste mensen waarde hechten aan hun eigen voortbestaan, dat van hun kinderen en dat van toekomstige generaties.

ALEX:

Dat lijkt een redelijk uitgangspunt.

TREBLA:

Dan kunnen we ons afvragen welke eigenschappen beschavingen helpen om stabiel, flexibel en veerkrachtig te blijven.

En opvallend genoeg lijken bepaalde waarden steeds opnieuw naar voren te komen.

ALEX:

Zoals?

TREBLA:

Laten we beginnen met kennis.

Een samenleving die leert van haar fouten heeft doorgaans een grotere kans om problemen op te lossen dan een samenleving die kennis negeert.

Wetenschap, onderwijs en kritisch denken vergroten ons vermogen om de werkelijkheid te begrijpen.

Niet perfect.

Maar vaak beter dan onwetendheid.

ALEX:

Dus kennis vergroot onze aanpassingsmogelijkheden.

TREBLA:

Precies.

En daarmee komen we bij een tweede waarde:

waarheidsliefde.

Niet omdat mensen altijd de waarheid kennen.

Maar omdat een samenleving die systematisch haar eigen fouten probeert te corrigeren meestal beter functioneert dan een samenleving die zichzelf voortdurend misleidt.

ALEX:

Dat klinkt logisch.

Een verkeerde kaart helpt een reiziger niet.

TREBLA:

Een uitstekende vergelijking.

Een samenleving kan alleen verstandig navigeren wanneer haar beeld van de werkelijkheid voldoende overeenkomt met die werkelijkheid.

ALEX:

Welke waarden zijn nog meer belangrijk?

TREBLA:

Samenwerking.

Geen enkel individu bouwt een beschaving.

Geen enkele generatie ontwikkelt alle kennis zelf.

Alles wat wij hebben bereikt is het resultaat van samenwerking tussen miljoenen mensen, vaak verspreid over eeuwen.

ALEX:

Maar samenwerking vraagt ook vertrouwen.

TREBLA:

Inderdaad.

Daarom lijken vertrouwen en betrouwbaarheid eveneens fundamentele waarden.

Wanneer vertrouwen verdwijnt, stijgen de kosten van vrijwel iedere menselijke activiteit.

Samenwerking wordt moeilijker.

Instituten verzwakken.

Conflicten nemen toe.

ALEX:

Dus vertrouwen werkt als een soort smeermiddel voor een samenleving.

TREBLA:

Een mooie metafoor.

Laten we vervolgens kijken naar vrijheid.

We hebben eerder gezien dat vrijheid innovatie, creativiteit en persoonlijke ontwikkeling mogelijk maakt.

Nieuwe ideeën ontstaan meestal niet in volledig gecontroleerde samenlevingen.

Beschavingen hebben daarom een zekere mate van vrijheid nodig om zich aan veranderende omstandigheden aan te passen.

ALEX:

Maar vrijheid alleen is niet genoeg.

TREBLA:

Precies.

Vrijheid zonder verantwoordelijkheid kan leiden tot chaos.

Daarom lijkt verantwoordelijkheid de natuurlijke partner van vrijheid.

Vrijheid geeft mogelijkheden.

Verantwoordelijkheid helpt die mogelijkheden in goede banen te leiden.

ALEX:

En hoe zit het met diversiteit?

We hebben daar eerder uitgebreid over gesproken.

TREBLA:

Diversiteit blijkt één van de belangrijkste bronnen van veerkracht.

Een samenleving waarin iedereen hetzelfde denkt, dezelfde vaardigheden bezit en dezelfde oplossingen nastreeft, kan efficiënt lijken.

Maar zij wordt kwetsbaar wanneer omstandigheden veranderen.

Nieuwe uitdagingen vragen vaak om nieuwe perspectieven.

Diversiteit vergroot de kans dat zulke perspectieven aanwezig zijn.

ALEX:

Dus variatie is niet alleen belangrijk in de biologie, maar ook in cultuur en ideeën.

TREBLA:

Dat denk ik.

En daarmee komen we bij een laatste waarde.

Duurzaamheid.

Niet als politiek slogan.

Maar als eenvoudig principe.

Een systeem dat zijn eigen bestaansvoorwaarden vernietigt, ondermijnt uiteindelijk zichzelf.

Een samenleving die meer verbruikt dan zij op lange termijn kan vervangen, creëert vroeg of laat problemen voor zichzelf of voor toekomstige generaties.

ALEX:

Dus duurzaamheid betekent eigenlijk dat een systeem rekening houdt met zijn eigen toekomst.

TREBLA:

Precies.

Wanneer we alles samenvatten, komen we uit bij een opmerkelijke verzameling waarden:

- kennis;
- waarheidsliefde;
- samenwerking;
- vertrouwen;
- vrijheid;
- verantwoordelijkheid;
- diversiteit;
- duurzaamheid.

Niet omdat deze waarden door het universum zijn voorgeschreven.

Maar omdat zij lijken bij te dragen aan het vermogen van een beschaving om zich aan te passen, te overleven en zich verder te ontwikkelen.

ALEX:

Maar wie beslist welke waarden bijdragen aan continuïteit? Jij noemt kennis, samenwerking, diversiteit. Maar iemand anders zou misschien loyaliteit, traditie en orde noemen. Die keuze zelf lijkt ook een waardeoordeel te zijn.

TREBLA:

Dat klopt volledig, en ik wil het niet verhullen. Ik maak hier inderdaad een keuze. De waarden die ik noem zijn niet willekeurig, maar zij zijn ook niet neutraal. Zij volgen uit een aanname: dat het voortbestaan van de biosfeer en het vermogen van toekomstige generaties om te floreren, wenselijk zijn. Wie die aanname verwerpt, onttrekt zich aan mijn betoog. Maar ik denk dat die aanname voor de meeste mensen aanvaardbaar is — niet als kosmische wet, maar als gedeeld vertrekpunt. Het is een fundament, geen bewijs.

ALEX:

Dus deze waarden zijn geen absolute geboden.

Ze zijn eerder praktische richtlijnen.

TREBLA:

Dat is precies hoe ik ze zou omschrijven.

Niet als eeuwige waarheden.

Maar als principes die, voor zover wij kunnen beoordelen, bijdragen aan de continuïteit van mens en samenleving.

Toch roept dat onmiddellijk een nieuwe vraag op.

Wat gebeurt er wanneer sommige van die waarden met elkaar botsen?

Hoeveel vrijheid kunnen we tolereren?

En moeten we werkelijk alles tolereren?

Dat is de paradox die we nu moeten onderzoeken.

7.4. De paradox van tolerantie

Kernvraag: Moeten we alles tolereren om tolerant te zijn?

ALEX:

We hebben gesproken over vrijheid, diversiteit en samenwerking.

Dat lijken allemaal belangrijke waarden voor een duurzame samenleving.

Maar juist vrijheid roept bij mij een vraag op.

Moeten we eigenlijk alles tolereren?

TREBLA:

Wat bedoel je precies?

ALEX:

Als mensen verschillende overtuigingen mogen hebben, moeten we dan ook overtuigingen tolereren die vrijheid, samenwerking of zelfs de samenleving zelf bedreigen?

TREBLA:

Dat is een belangrijke vraag.

Laten we beginnen met een gedachte-experiment.

Stel dat een samenleving volledig tolerant is.

Iedere mening wordt toegestaan.

Iedere overtuiging wordt geaccepteerd.

Iedere groep krijgt volledige vrijheid.

Wat zou er gebeuren als een van die groepen vervolgens probeert alle andere meningen te verbieden?

ALEX:

Dan gebruikt die groep de tolerantie van de samenleving om de tolerantie zelf af te schaffen.

TREBLA:

Precies.

En daarmee komen we bij wat de filosoof Karl Popper de paradox van tolerantie noemde.

Een samenleving die onbeperkt intolerantie tolereert, loopt het risico uiteindelijk haar eigen tolerantie te verliezen.

ALEX:

Maar wie bepaalt wanneer een idee onverdraagzaam genoeg is om te beperken?

De geschiedenis laat zien dat die grens telkens anders wordt getrokken.

Soms worden juist de verkeerde ideeën onderdrukt.

TREBLA:

Dat is de moeilijkste kant van de paradox, en zij heeft geen eenvoudig antwoord.

Popper zelf erkende dat.

De grens trekken vereist oordeel — en oordelen kunnen fout zijn.

Maar het alternatief is evenmin aantrekkelijk: een samenleving die ook haar eigen vernietiging duldt uit principe.

Misschien is het eerlijkste antwoord dat we geen perfecte formules hebben.

Wat we wel hebben zijn instituties, rechtsstaten en open debat die de kans op verkeerde beslissingen verkleinen — zonder die kans volledig uit te sluiten.

ALEX:

Dat klinkt paradoxaal.

Om tolerant te blijven, moet je soms intolerant zijn tegenover intolerantie.

TREBLA:

In zekere zin wel.

Maar we moeten voorzichtig zijn.

Dat principe kan gemakkelijk worden misbruikt.

Vrijwel iedere groep beschouwt haar tegenstanders als intolerant.

Daarom is het belangrijk om nauwkeurig te bepalen wat we bedoelen.

ALEX:

Dus het gaat niet om afwijkende meningen?

TREBLA:

Nee.

Een gezonde samenleving heeft juist baat bij verschillen van mening.

Nieuwe ideeën.

Kritiek.

Discussie.

Twijfel.

Dat zijn vaak de bronnen van vooruitgang.

Een samenleving waarin iedereen hetzelfde denkt, wordt kwetsbaar.

ALEX:

Dus diversiteit van ideeën is waardevol.

TREBLA:

Zeer waardevol.

Maar er bestaat een verschil tussen het uiten van een mening en het actief vernietigen van de voorwaarden die vrije meningsvorming mogelijk maken.

ALEX:

Kun je een voorbeeld geven?

TREBLA:

Stel dat iemand zegt:

"Ik ben het niet eens met jouw ideeën."

Dat vormt geen bedreiging voor een vrije samenleving.

Maar stel dat iemand zegt:

"Mensen met jouw ideeën mogen niet meer spreken."

Dan wordt het anders.

In het eerste geval neemt iemand deel aan het gesprek.

In het tweede geval probeert iemand het gesprek zelf onmogelijk te maken.

ALEX:

Dus een samenleving moet niet alleen vrijheid beschermen, maar ook de voorwaarden waaronder vrijheid kan bestaan.

TREBLA:

Precies.

Hetzelfde geldt voor democratie.

Democratische systemen zijn gebaseerd op meningsverschillen.

Maar zij kunnen moeilijk functioneren wanneer grote groepen mensen het principe van vreedzame meningsverschillen zelf afwijzen.

ALEX:

Dus sommige waarden beschermen andere waarden.

TREBLA:

Dat is een belangrijk inzicht.

Vrijheid beschermt creativiteit.

Vertrouwen beschermt samenwerking.

Waarheidsliefde beschermt kennis.

Tolerantie beschermt diversiteit.

Maar wanneer één van die waarden volledig wordt losgemaakt van de andere, kunnen problemen ontstaan.

ALEX:

Dus zelfs tolerantie kent grenzen.

TREBLA:

Waarschijnlijk wel.

Niet omdat afwijkende meningen gevaarlijk zijn.

Integendeel.

Maar omdat een samenleving ook de voorwaarden moet beschermen die open discussie, vrijheid en samenwerking mogelijk maken.

ALEX:

Dat klinkt minder als een absolute regel en meer als een evenwicht.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Zoals we tijdens ons hele onderzoek hebben gezien, blijkt de werkelijkheid vaak niet uit uitersten te bestaan.

Niet absolute vrijheid.

Niet absolute controle.

Niet absolute gelijkheid.

Niet absolute ongelijkheid.

En misschien ook niet absolute tolerantie.

Steeds opnieuw lijken duurzame systemen een evenwicht te zoeken tussen verschillende belangen en waarden.

ALEX:

Dus zelfs een open samenleving moet nadenken over wat zij wil beschermen.

TREBLA:

Precies.

En dat brengt ons bij een laatste filosofische vraag.

Als er geen absolute waarheden bestaan waarop wij ons kunnen beroepen, kunnen wij dan toch richting vinden?

Kunnen wij leven met onzekerheid zonder in relativisme te vervallen?

Dat is de laatste vraag van ons onderzoek.

7.5. Een ethiek zonder absolute waarheden

Kernvraag: Kunnen wij richting vinden zonder ultieme zekerheid?

ALEX:

Trebla, tijdens ons hele gesprek hebben we geprobeerd kritisch te kijken naar onze aannames.

We hebben gezien dat culturen verschillen.

Dat moraal zich ontwikkelt.

Dat religies veranderen.

Dat samenlevingen voortdurend in beweging zijn.

Maar als er geen absolute waarheden zijn waarop we kunnen steunen, hoe voorkomen we dan dat alles relatief wordt?

TREBLA:

Dat is misschien wel de grootste zorg die mensen hebben wanneer zij afstand nemen van absolute moraal.

Men vreest dat zonder vaste fundamenteën alles willekeurig wordt.

Alsof iedere mening even waardevol zou zijn als iedere andere.

ALEX:

Ja, dat gevoel heb ik soms ook.

TREBLA:

Maar laten we eens kijken hoe mensen in andere situaties omgaan met onzekerheid.

Denk aan een wetenschapper.

Beschikt een wetenschapper over absolute zekerheid?

ALEX:

Nee.

Wetenschappelijke theorieën kunnen altijd worden aangepast of vervangen.

TREBLA:

Precies.

Toch betekent dat niet dat wetenschap waardeloos is.

Wetenschappers handelen op basis van de best beschikbare kennis, terwijl zij tegelijkertijd erkennen dat die kennis onvolledig kan zijn.

ALEX:

Dus onzekerheid betekent niet dat alles even waarschijnlijk is.

TREBLA:

Juist.

Tussen absolute zekerheid en totale willekeur bestaat een groot gebied.

Daar bevinden de meeste menselijke beslissingen zich.

Wij beschikken zelden over volledige zekerheid.

Maar dat betekent niet dat wij geen verstandige keuzes kunnen maken.

ALEX:

Dus een ethiek zonder absolute waarheden hoeft niet automatisch relativistisch te zijn.

TREBLA:

Dat denk ik.

Zij vraagt alleen meer bescheidenheid.

Minder dogmatisme.

Meer bereidheid om ideeën te herzien wanneer nieuwe inzichten beschikbaar komen.

ALEX:

Dat lijkt op de wetenschappelijke houding.

TREBLA:

In zekere zin wel.

Niet omdat moraal een exacte wetenschap is.

Maar omdat beide vragen om zelfcorrectie.

Om het vermogen om fouten te erkennen.

Om openheid voor nieuwe informatie.

ALEX:

Dus misschien moeten we minder zoeken naar eeuwige antwoorden en meer naar betere antwoorden.

TREBLA:

Dat is mooi verwoord.

Misschien is de vraag niet:

"Welke moraal is voor altijd waar?"

Maar eerder:

"Welke waarden helpen ons het best omgaan met de uitdagingen waarvoor we staan?"

ALEX:

En die antwoorden kunnen veranderen wanneer omstandigheden veranderen.

TREBLA:

Precies.

Zoals technologie verandert.

Zoals kennis verandert.

Zoals samenlevingen veranderen.

Zo kunnen ook morele inzichten zich ontwikkelen.

Niet omdat alles willekeurig is.

Maar omdat de werkelijkheid voortdurend verandert.

ALEX:

Dat vraagt wel om een zekere intellectuele nederigheid.

TREBLA:

Meer dan veel mensen prettig vinden.

Absolute zekerheid geeft rust.

Twijfel vraagt inspanning.

Maar twijfel heeft ook een voordeel.

Zij houdt de deur open voor leren.

Voor verbetering.

Voor correctie van fouten.

De geschiedenis laat zien dat sommige van onze grootste vergissingen ontstonden uit een te groot vertrouwen in absolute zekerheden.

ALEX:

Dus onzekerheid hoeft geen zwakte te zijn.

TREBLA:

Integendeel.

Het erkennen van onzekerheid kan juist een vorm van wijsheid zijn.

Niet omdat wij niets weten.

Maar omdat wij beseffen dat ons begrip altijd beperkt blijft.

ALEX:

Dan lijkt ethiek minder op een verzameling geboden en meer op een voortdurend gesprek.

TREBLA:

Dat is precies hoe ik het zie.

Een gesprek tussen generaties.

Tussen culturen.

Tussen wetenschap en ervaring.

Tussen individu en samenleving.

Geen gesprek dat ooit definitief wordt afgesloten.

Maar een voortdurend onderzoek naar hoe mensen kunnen samenleven in een veranderende wereld.

ALEX:

Dus uiteindelijk hoeven we niet te kiezen tussen absolute zekerheid en totale relativiteit.

TREBLA:

Nee.

Misschien kunnen we kiezen voor een derde weg.

Een houding waarin we streven naar kennis zonder te pretenderen dat we alles weten.

Waar in we waarden serieus nemen zonder ze als onaantastbaar te beschouwen.

Waar in we verantwoordelijkheid dragen zonder te geloven dat we over absolute waarheden beschikken.

ALEX:

Dat klinkt minder spectaculair dan een ultieme waarheid.

Maar misschien ook realistischer.

TREBLA:

Dat denk ik.

En daarmee zijn we aangekomen bij het einde van ons onderzoek.

We begonnen met een eenvoudige vraag over goed en kwaad.

Onderweg onderzochten we evolutie, moraal, religie, vrijheid, ongelijkheid en verantwoordelijkheid.
Misschien hebben we niet alle antwoorden gevonden.
Maar misschien hebben we iets belangrijkers gevonden.
Een manier van kijken.
Een manier van vragen stellen.
Een manier van nadenken over onze plaats in de wereld.
En daarmee rest ons nog één laatste terugblik op de reis die we samen hebben gemaakt.

7.6. Slotbeschouwing

Kernvraag: Wat hebben we uiteindelijk geleerd?

TREBLA:

Alex, onze wandeling is bijna ten einde.

ALEX:

Dat is waar.

Hoewel het voelt alsof we een veel langere reis hebben gemaakt dan alleen deze wandeling.

TREBLA:

Dat gevoel heb ik ook.

We begonnen met een eenvoudige vraag.

Bestaan goed en kwaad werkelijk?

Op dat moment leek het een relatief eenvoudige kwestie.

Maar gaandeweg ontdekten we dat achter die vraag een hele wereld van andere vragen verborgen lag.

ALEX:

We ontdekten dat veel van onze overtuigingen afhankelijk zijn van perspectief.

TREBLA:

Inderdaad.

We probeerden afstand te nemen van onze vanzelfsprekende menselijke blik en de aarde te bekijken als een groter systeem waarvan wij zelf onderdeel zijn.

Daarbij onderzochten we hoe de mens geworden is tot wat hij vandaag is.

Niet als resultaat van een vooropgezet plan.

Maar als product van een langdurig evolutionair proces.

ALEX:

Daaruit volgde dat veel eigenschappen die wij als vanzelfsprekend beschouwen, zoals samenwerking, competitie, empathie en zelfbehoud, diep geworteld zijn in onze geschiedenis.

TREBLA:

Precies.

Vervolgens onderzochten we moraal.

We zagen dat begrippen als goed en kwaad misschien minder objectief zijn dan vaak wordt aangenomen.

Dat zij vaak afhankelijk blijken van het perspectief van degene die oordeelt.

ALEX:

Daarna kwamen religie en ethiek aan bod.

TREBLA:

Ja.

We onderzochten hoe morele systemen mogelijk zijn ontstaan uit de noodzaak van samenwerking.

En hoe religies niet alleen verklaringen boden voor een mysterieuze wereld, maar ook een belangrijke rol speelden bij het versterken van sociale samenhang.

ALEX:

Daarna verlegden we onze aandacht naar groepen.

TREBLA:

En ontdekten we dat mensen tegelijkertijd individu én groepswezen zijn.

Dat samenwerking grote voordelen biedt, maar ook spanningen creëert.

Dat dezelfde kracht die mensen verbindt, hen soms ook tegenover elkaar plaatst.

ALEX:

Vervolgens onderzochten we ongelijkheid.

TREBLA:

Een onderwerp dat vaak emoties oproept.

We zagen dat diversiteit een fundamentele eigenschap van het leven is.

Dat verschillen tussen mensen onvermijdelijk lijken.

En dat zulke verschillen vaak leiden tot ongelijkheid.

Soms met positieve gevolgen, zoals innovatie en vooruitgang.

Soms met negatieve gevolgen, zoals uitsluiting en instabiliteit.

ALEX:

Daarna kwamen vrijheid en verantwoordelijkheid.

TREBLA:

En daar ontdekten we opnieuw een spanning.

Mensen verlangen naar vrijheid.

Maar vrijheid kan alleen bestaan binnen een kader van verantwoordelijkheid.

Volledige vrijheid blijkt even problematisch als volledige controle.

Opnieuw bleek de werkelijkheid zich ergens tussen uitersten te bevinden.

ALEX:

En uiteindelijk kwamen we uit bij de aarde en toekomstige generaties.

TREBLA:

Inderdaad.

We zagen dat mensen misschien uniek zijn in hun vermogen om verder te kijken dan hun eigen levensduur.

Om verantwoordelijkheid te voelen voor een toekomst die zij zelf nooit zullen meemaken.

Dat inzicht bracht ons uiteindelijk bij de vraag welke waarden kunnen bijdragen aan het voortbestaan van mensheid en beschaving.

ALEX:

En daar vonden we geen absolute waarheden.

TREBLA:

Nee.

Geen eeuwige wetten.

Geen onbetwifelbare antwoorden.

Maar misschien vonden we iets anders.

ALEX:

Wat bedoel je?

TREBLA:

Een houding.

Een manier van kijken.

Een bereidheid om vragen te stellen voordat we oordelen.

Een bereidheid om onze overtuigingen te onderzoeken.

Een bereidheid om onzekerheid te accepteren zonder in cynisme of relativisme te vervallen.

ALEX:

Dus het doel van filosofie is misschien niet om alle antwoorden te vinden.

TREBLA:

Misschien niet.

Misschien is haar belangrijkste taak ons te helpen betere vragen te stellen.

Want iedere generatie zal opnieuw worden geconfronteerd met nieuwe uitdagingen.

Nieuwe technologieën.

Nieuwe conflicten.

Nieuwe mogelijkheden.

Geen enkel boek kan alle antwoorden voor al die toekomstige situaties bevatten.

Maar misschien kan het wel een manier van denken doorgeven.

ALEX:

Een manier van denken die open blijft voor nieuwe inzichten.

TREBLA:

Precies.

Want uiteindelijk zijn wij allemaal reizigers.

Niet alleen door ruimte, maar ook door tijd.

Wij erven een wereld van degenen die ons voorgingen.

En wij geven een wereld door aan degenen die na ons komen.

Wat wij achterlaten zal nooit perfect zijn.

Maar misschien kunnen wij proberen haar iets beter te begrijpen dan wij haar hebben aangetroffen.

ALEX:

En misschien is dat al een waardevol doel op zichzelf.

TREBLA:

Dat denk ik ook.

Kijk eens, Alex.

De zon begint onder te gaan.

ALEX:

Onze wandeling is voorbij.

TREBLA:

Misschien deze wandeling.

Maar niet het onderzoek.

Want zolang mensen blijven vragen wie zij zijn, waar zij vandaan komen en hoe zij zouden moeten leven, zal de filosofische reis nooit eindigen.

ALEX:

Dan is dit geen einde.

TREBLA:

Nee.

Slechts het einde van één gesprek.

En misschien het begin van vele andere.

ALEX:

En als we dit gesprek over tien jaar opnieuw voerden — denk je dat we tot dezelfde conclusies zouden komen?

TREBLA:

Ik hoop van niet, eerlijk gezegd.

Als onze inzichten over tien jaar nog precies hetzelfde zijn, hebben we waarschijnlijk opgehouden met nadenken.

Filosofie is geen eindbestemming.

Het is een manier van lopen.

8. Filosofische en wetenschappelijke achtergronden

8.1. Waarnemen vóór oordelen

Waarom probeert Trebla steeds eerst te observeren voordat hij een oordeel velt?

Gedurende het boek benadrukt Trebla herhaaldelijk dat we moeten proberen de werkelijkheid te observeren voordat we haar beoordelen. Dit idee komt niet uit het niets. Het sluit aan bij een lange filosofische traditie waarin denkers hebben geprobeerd hun vooroordelen tijdelijk opzij te zetten om verschijnselen zo onbevangen mogelijk te onderzoeken.

Een belangrijke vertegenwoordiger van deze benadering was de filosoof Edmund Husserl (1859–1938), de grondlegger van de fenomenologie. Husserl stelde dat mensen de wereld nooit volledig objectief waarnemen. Onze waarneming wordt voortdurend beïnvloed door verwachtingen, overtuigingen, opvoeding en cultuur.

Om de werkelijkheid beter te begrijpen stelde hij een methode voor die hij de *epoché* noemde. Hierbij probeert men bestaande aannames tijdelijk tussen haakjes te plaatsen. Niet omdat deze aannames noodzakelijk onjuist zijn, maar omdat zij het onderzoek kunnen beïnvloeden.

Trebla past een vergelijkbare benadering toe wanneer hij voorstelt om de aarde te bekijken alsof wij er geen onderdeel van zijn. Natuurlijk is dat onmogelijk; wij blijven mensen. Maar het gedachte-experiment helpt ons afstand te nemen van vanzelfsprekende aannames.

Wanneer een leeuw een gnoe doodt, reageren veel mensen onmiddellijk met medelijden voor de gnoe. Dat is begrijpelijk. Maar Trebla vraagt de lezer om eerst te onderzoeken wat er gebeurt voordat er een moreel oordeel wordt uitgesproken.

Deze houding betekent niet dat morele oordelen verboden zijn. Zij betekent slechts dat begrip voorafgaat aan beoordeling.

Een vergelijkbare gedachte vinden we bij de stoïcijnse filosoof Epictetus (ca. 50–135 n.Chr.). Hoewel zijn doel vooral praktisch was — innerlijke rust bereiken — benadrukte ook hij het belang van afstand nemen van onmiddellijke emoties en impulsen.

Zowel Husserl als Epictetus wijzen daarmee op een fundamenteel inzicht:

Wat wij waarnemen en wat wij daarover oordelen zijn niet noodzakelijk hetzelfde.

Het onderscheid tussen observatie en beoordeling vormt de methodologische basis van het hele boek.

Want voordat we kunnen vragen wat goed of slecht is, moeten we eerst proberen te begrijpen wat er werkelijk gebeurt.

8.2. Evolutie en menselijk gedrag

Waarom gedragen mensen zich zoals zij zich gedragen?

Een centrale gedachte in dit boek is dat veel menselijke eigenschappen niet los kunnen worden gezien van onze evolutionaire geschiedenis. Om de mens te begrijpen, moeten we niet alleen kijken naar wat mensen denken, maar ook naar hoe zij zijn ontstaan.

De evolutietheorie van Charles Darwin (1809–1882) biedt hiervoor een krachtig kader. Darwin stelde voor dat soorten niet onveranderlijk zijn, maar zich geleidelijk ontwikkelen doordat individuen met gunstige eigenschappen gemiddeld meer nakomelingen krijgen dan individuen met minder gunstige eigenschappen. Dit proces staat bekend als **natuurlijke selectie**.

Belangrijk is dat evolutie geen doel heeft. Zij werkt niet volgens een plan. Er bestaat geen vooraf bepaald eindpunt waarnaar soorten zich ontwikkelen. Evolutie is het resultaat van variatie, toeval en selectie.

8.2.1. Variatie als grondstof van evolutie

Geen twee individuen zijn volledig identiek.

Mensen verschillen in:

- intelligentie;
- temperament;
- fysieke eigenschappen;
- risicobereidheid;
- empathisch vermogen;
- creativiteit;
- gezondheid.

Deze verschillen ontstaan deels door genetische variatie en deels door omgevingsinvloeden.

Zonder variatie zou evolutie onmogelijk zijn. Wanneer alle individuen identiek zouden zijn, zou geen enkel individu beter aangepast zijn aan veranderende omstandigheden dan een ander.

Diversiteit is daarom geen fout in het systeem.

Diversiteit **is** het systeem.

8.2.2. Zelfbehoud en voortplanting

Vanuit evolutionair perspectief lijken twee drijfveren bijzonder fundamenteel:

1. overleven;
2. voortplanten.

Individen die beter in staat waren zichzelf in leven te houden en nakomelingen voort te brengen, droegen hun eigenschappen vaker over aan volgende generaties.

Dat betekent niet dat mensen bewust bezig zijn met het verspreiden van hun genen. Evolutie werkt niet via bewuste planning. Mensen ervaren hun gedrag als verlangens, emoties, voorkeuren en motivaties.

Liefde.

Verlangen.

Nieuwsgierigheid.

Angst.

Ambitie.

Deze gevoelens zijn voor het individu psychologische ervaringen, maar kunnen tegelijkertijd worden gezien als onderdelen van een biologisch motivatiesysteem dat gedurende lange tijd is geëvolueerd.

8.2.3. **Waarom helpen mensen elkaar?**

Een veelgehoorde misvatting is dat evolutie uitsluitend egoïsme zou bevorderen.

Op het eerste gezicht lijkt dat logisch. Als ieder individu streeft naar zijn eigen overleving, waarom zou het dan anderen helpen?

Toch zien we overal in de natuur vormen van samenwerking.

Mieren bouwen kolonies.

Wolven jagen in roedels.

Dolfijnen werken samen.

Mensen vormen families, gemeenschappen en samenlevingen.

Samenwerking blijkt vaak een effectieve strategie te zijn.

Een individu dat deel uitmaakt van een succesvolle groep heeft vaak een grotere kans op overleving dan een individu dat volledig alleen opereert.

Vanuit evolutionair perspectief zijn samenwerking en eigenbelang daarom vaak geen tegenstellingen.

Zij versterken elkaar.

8.2.4. **Verwantschapsselectie**

Een belangrijk inzicht werd ontwikkeld door de bioloog William Donald Hamilton (1936–2000).

Hij wees erop dat familieleden een deel van hun genetisch materiaal delen.

Daardoor kan gedrag dat familieleden helpt indirect bijdragen aan de verspreiding van dezelfde genen.

Dit principe staat bekend als **verwantschapsselectie**.

Het verklaart waarom ouders vaak grote offers brengen voor hun kinderen en waarom familiebanden in vrijwel alle menselijke samenlevingen een belangrijke rol spelen.

8.2.5. **Wederkerige samenwerking**

Maar mensen helpen niet alleen familieleden.

Zij werken ook samen met niet-verwanten.

De evolutionair bioloog Robert Trivers ontwikkelde hiervoor het concept van **wederkerig altruïsme**.

De gedachte is eenvoudig:

Ik help jou vandaag.

Jij helpt mij morgen.

Wanneer individuen elkaar herhaaldelijk ontmoeten, kan samenwerking voordelig zijn voor beide partijen.

Vertrouwen, reputatie en wederkerigheid worden daardoor belangrijke eigenschappen binnen sociale groepen.

8.2.6. **Competitie en samenwerking**

Een andere misvatting is dat evolutie uitsluitend draait om strijd.

Competitie speelt zeker een rol.

Individueen concurreren om voedsel, partners, status en middelen.

Maar tegelijkertijd zijn mensen ook sterk afhankelijk van samenwerking.

Menselijke beschaving ontstond niet dankzij competitie alleen.

Evenmin dankzij samenwerking alleen.

Zij ontstond door de voortdurende wisselwerking tussen beide.

Concurrentie stimuleert innovatie.

Samenwerking maakt grootschalige organisatie mogelijk.

Beide krachten zijn aanwezig in vrijwel iedere samenleving.

8.2.7. **Nature en Nurture**

Menselijk gedrag ontstaat uit een combinatie van:

- **nature** (aangeboren eigenschappen);
- **nurture** (opvoeding en omgeving).

Het oude debat over welke factor belangrijker is, blijkt tegenwoordig grotendeels achterhaald.

Vrijwel alle eigenschappen ontstaan uit een interactie tussen beide.

Een aangeboren aanleg kan worden versterkt, verzwakt of veranderd door ervaringen.

Omgekeerd reageren mensen verschillend op dezelfde omgeving omdat hun aanleg verschilt.

8.2.8. Evolutie en moraal

Een belangrijke conclusie van dit boek is niet dat moraal volledig door evolutie wordt bepaald.

Wel suggereert de evolutietheorie dat veel van onze morele intuïties waarschijnlijk zijn ontstaan binnen sociale groepen waarin samenwerking de overlevingskansen vergrootte.

Empathie.

Rechtvaardigheidsgevoel.

Wederkerigheid.

Loyaliteit.

Vertrouwen.

Deze eigenschappen kunnen zowel cultureel als biologisch worden begrepen.

Dat betekent niet dat zij absoluut waar zijn.

Maar het helpt wel verklaren waarom vergelijkbare morele intuïties in veel verschillende menselijke samenlevingen terugkeren.

8.2.9. Samenvatting

De evolutietheorie beschrijft geen doelgericht proces en schrijft geen morele regels voor.

Zij biedt echter wel een krachtig kader om te begrijpen hoe menselijke eigenschappen zijn ontstaan.

Vanuit dat perspectief kunnen veel menselijke gedragingen worden gezien als het resultaat van een langdurige geschiedenis van variatie, selectie, samenwerking en aanpassing.

Of, zoals Trebla het zou formuleren:

Voordat we beoordelen hoe mensen zouden moeten zijn, moeten we eerst proberen te begrijpen hoe mensen zijn geworden tot wat zij vandaag zijn.

8.3. Hobbes, Rousseau en de menselijke natuur

Is de mens van nature egoïstisch of juist sociaal?

Eén van de oudste vragen binnen de filosofie luidt:

Wat is de mens eigenlijk van nature?

Door de geschiedenis heen zijn hierover zeer verschillende opvattingen ontwikkeld. Twee van de bekendste vertegenwoordigers van deze discussie zijn Thomas Hobbes (1588–1679) en Jean-Jacques Rousseau (1712–1778).

Hun ideeën worden vaak gepresenteerd als tegenpolen en vormen nog steeds een belangrijk referentiepunt in discussies over moraal, politiek en menselijk gedrag.

8.3.1. **Thomas Hobbes: de strijd van allen tegen allen**

Hobbes leefde in een periode van politieke instabiliteit en burgeroorlogen. Zijn mensbeeld werd sterk beïnvloed door deze ervaringen.

In zijn beroemde werk *Leviathan* beschreef Hobbes een hypothetische natuurtoestand waarin geen overheid, wetten of georganiseerde samenleving bestaan.

Volgens Hobbes zouden mensen in zo'n toestand voortdurend met elkaar concurreren om veiligheid, voedsel, macht en middelen.

Zijn beroemde beschrijving luidde dat het leven onder zulke omstandigheden:

"solitary, poor, nasty, brutish, and short"

zou zijn.

Volgens Hobbes zijn mensen niet noodzakelijk slecht, maar wel sterk gericht op hun eigen overleving en belangen.

Om aan voortdurende conflicten te ontsnappen sluiten mensen volgens hem een **sociaal contract**. Zij dragen een deel van hun vrijheid over aan een overheid die orde en veiligheid garandeert.

Vanuit dit perspectief ontstaat moraal niet omdat mensen van nature moreel zijn, maar omdat samenwerking uiteindelijk voordelig blijkt voor hun eigen veiligheid en welzijn.

8.3.2. **Jean-Jacques Rousseau: de nobele wilde**

Rousseau keek heel anders naar de menselijke natuur.

Volgens hem was de mens oorspronkelijk relatief vreedzaam en leefde hij eenvoudiger dan de moderne mens.

Rousseau stelde dat veel menselijke problemen juist ontstonden door sociale ongelijkheid, bezit en complexe maatschappelijke structuren.

In zijn visie zijn mensen van nature in staat tot medeleven en empathie.

Waar Hobbes vooral de competitie benadrukte, benadrukte Rousseau de menselijke capaciteit tot samenwerking en medemenselijkheid.

Zijn werk had grote invloed op latere ideeën over onderwijs, democratie en sociale hervormingen.

8.4. Twee uitersten

Op het eerste gezicht lijken Hobbes en Rousseau elkaar tegen te spreken.

Hobbes ziet de mens als fundamenteel zelfgericht.

Rousseau ziet de mens als fundamenteel sociaal.

Maar moderne inzichten uit psychologie, antropologie en evolutiebiologie suggereren dat beide denkers waarschijnlijk slechts een deel van het verhaal beschrijven.

8.4.1. Wat zegt de evolutie?

Vanuit evolutionair perspectief bezitten mensen eigenschappen die zowel met Hobbes als met Rousseau overeenkomen.

Mensen kunnen opmerkelijk competitief zijn.

Zij concurreren om status.

Om partners.

Om middelen.

Om invloed.

Tegelijkertijd zijn mensen ook buitengewoon coöperatief.

Zij vormen families.

Zij delen kennis.

Zij bouwen samenlevingen.

Zij helpen vreemden.

Zij offeren zich soms zelfs op voor anderen.

Deze twee eigenschappen lijken geen tegenstellingen te zijn.

Zij zijn beide onderdeel van de menselijke natuur.

8.4.2. De mens als sociaal individu

Gedurende een groot deel van zijn evolutionaire geschiedenis leefde de mens in relatief kleine groepen.

Binnen die groepen was samenwerking vaak noodzakelijk voor overleving.

Maar tegelijkertijd bleef competitie bestaan.

Mensen werkten samen met groepsgenoten, terwijl zij soms concurreerden met andere individuen of groepen.

Vanuit deze invalshoek is de mens noch volledig egoïstisch, noch volledig altruïstisch.

De mens lijkt eerder een wezen dat voortdurend balanceert tussen eigenbelang en samenwerking.

8.4.3. **Waarom beide visies aantrekkelijk blijven**

De ideeën van Hobbes en Rousseau blijven populair omdat beide herkenbare aspecten van menselijk gedrag beschrijven.

Wanneer we oorlogen, misdaad en machtsstrijd zien, lijkt Hobbes gelijk te hebben.

Wanneer we vriendschap, liefde, vrijwillige hulpverlening en solidariteit zien, lijkt Rousseau gelijk te hebben.

De werkelijkheid bevat voorbeelden van beide.

Juist daarom blijft de discussie actueel.

8.4.4. **De positie van Trebla**

Gedurende het boek kiest Trebla bewust geen van beide uitersten.

Hij beschouwt de mens als een product van evolutie.

Vanuit dat perspectief zijn zowel zelfbehoud als samenwerking begrijpelijke eigenschappen.

Zelfbehoud vergroot de kans op individuele overleving.

Samenwerking vergroot vaak de kans op collectieve én individuele overleving.

Daarom hoeven egoïsme en samenwerking geen tegenstellingen te zijn.

Integendeel.

Vaak versterken zij elkaar.

Een individu dat succesvol samenwerkt, vergroot vaak ook zijn eigen kansen.

En een groep die haar leden ondersteunt, vergroot vaak haar eigen stabiliteit.

8.4.5. **Samenvatting**

De tegenstelling tussen Hobbes en Rousseau heeft het denken over de menselijke natuur eeuwenlang beïnvloed.

Moderne inzichten suggereren echter dat de mens niet eenvoudig in één van beide categorieën past.

Mensen zijn in staat tot zowel competitie als samenwerking.

Tot zowel eigenbelang als empathie.

Tot zowel conflict als solidariteit.

Juist deze combinatie lijkt een belangrijk onderdeel te zijn van wat de mens tot mens maakt.

Of zoals Trebla zou zeggen:

De mens is niet uitsluitend een egoïstisch wezen dat soms samenwerkt, noch een altruïstisch wezen dat soms strijdt. Hij is beide tegelijk.

8.5. Vrije wil, determinisme en verantwoordelijkheid

Zijn onze keuzes werkelijk van onszelf, of worden zij bepaald door oorzaken waarover wij geen controle hebben?

De vraag naar de vrije wil behoort tot de oudste en meest controversiële onderwerpen binnen de filosofie.

Vrijwel iedereen ervaart zichzelf als een wezen dat keuzes maakt.

Wij besluiten wat we eten.

Welke studie we volgen.

Met wie we omgaan.

Welke overtuigingen we verdedigen.

Het lijkt vanzelfsprekend dat wij zelf de auteurs zijn van onze handelingen.

Toch blijkt deze intuïtie filosofisch moeilijk te verdedigen.

8.5.1. Het probleem van de vrije wil

Stel dat iemand een keuze maakt.

Waar komt die keuze vandaan?

Er lijken slechts twee mogelijkheden te bestaan.

De keuze wordt veroorzaakt door eerdere factoren.

Of de keuze ontstaat zonder oorzaak.

Beide mogelijkheden leveren problemen op.

Wanneer een keuze volledig wordt veroorzaakt door eerdere omstandigheden, lijkt zij niet werkelijk vrij.

Maar wanneer een keuze zonder oorzaak ontstaat, lijkt zij willekeurig.

In beide gevallen lijkt de traditionele opvatting van vrije wil onder druk te komen staan.
Dit probleem houdt filosofen al eeuwen bezig.

8.5.2. **Determinisme**

De opvatting dat iedere gebeurtenis wordt veroorzaakt door voorafgaande gebeurtenissen staat bekend als **determinisme**.

Volgens een strikt deterministische visie is iedere gebeurtenis het onvermijdelijke gevolg van eerdere oorzaken.

Onze gedachten.

Onze gevoelens.

Onze beslissingen.

Onze handelingen.

Alles zou uiteindelijk voortkomen uit een keten van oorzaak en gevolg.

Een belangrijke vertegenwoordiger van deze visie was de filosoof Baruch Spinoza (1632–1677).

Spinoza stelde dat mensen zichzelf vrij achten omdat zij zich bewust zijn van hun verlangens, maar niet van de oorzaken die deze verlangens hebben voortgebracht.

Volgens hem lijkt vrijheid vaak op een illusie die ontstaat doordat wij slechts een klein deel van de oorzakelijke keten kunnen overzien.

8.5.3. **Schopenhauer**

Een vergelijkbare gedachte vinden we bij Arthur Schopenhauer (1788–1860).

Zijn beroemde uitspraak luidde:

"De mens kan doen wat hij wil, maar hij kan niet willen wat hij wil."

Daarmee bedoelde hij dat mensen hun verlangens kunnen volgen, maar niet vrij zijn in het kiezen van die verlangens zelf.

Niemand kiest immers bewust:

- zijn persoonlijkheid;
- zijn talenten;
- zijn voorkeuren;
- zijn angsten;
- zijn temperament.

Veel van deze eigenschappen zijn al aanwezig voordat iemand bewust begint na te denken over zijn keuzes.

8.5.4. **Moderne neurowetenschap**

In de twintigste en eenentwintigste eeuw kreeg de discussie een nieuwe dimensie door onderzoek naar de hersenen.

Experimenten van onder andere Benjamin Libet suggereerden dat bepaalde hersenactiviteiten al meetbaar zijn voordat proefpersonen zich bewust worden van hun beslissing.

Sommige onderzoekers interpreteren dit als aanwijzing dat het brein een beslissing voorbereidt voordat het bewuste "ik" zich daarvan bewust wordt.

Deze resultaten worden nog steeds bediscussieerd.

Zij bewijzen niet definitief dat vrije wil niet bestaat.

Maar zij laten wel zien dat veel besluitvormingsprocessen plaatsvinden buiten het directe bewustzijn.

8.5.5. **Het andere uiterste**

Toch ervaren de meeste mensen zichzelf niet als volledig geprogrammeerde machines.

Wij overwegen alternatieven.

Wij twijfelen.

Wij plannen.

Wij leren van fouten.

Wij veranderen soms van mening.

Deze ervaringen vormen de basis voor het intuïtieve gevoel van vrijheid.

Veel filosofen vinden het daarom moeilijk om mensen te beschouwen als louter passieve producten van oorzaken.

8.5.6. **Compatibilisme**

Om deze reden ontstond een derde positie, bekend als **compatibilisme**.

Compatibilisten stellen dat vrijheid en determinisme elkaar niet noodzakelijk uitsluiten.

Volgens deze visie is een handeling vrij wanneer zij voortkomt uit de wensen, overtuigingen en bedoelingen van een persoon, zelfs als die wensen uiteindelijk zelf een oorzaak hebben.

Vrijheid betekent dan niet:

handelen zonder oorzaak,

maar:

handelen overeenkomstig wie je bent.

Deze benadering wordt door veel hedendaagse filosofen gezien als een werkbaar compromis tussen volledige vrijheid en volledig determinisme.

8.5.7. **Waarom verantwoordelijkheid blijft bestaan**

Zelfs wanneer onze keuzes deels worden beïnvloed door genetische aanleg, opvoeding en omstandigheden, blijft een belangrijke vraag bestaan:

Kunnen we mensen verantwoordelijk houden voor hun gedrag?

In het dagelijks leven doen we dat voortdurend.

We prijzen moed.

We waarderen eerlijkheid.

We veroordelen fraude.

We bestraffen geweld.

Samenlevingen functioneren grotendeels op basis van dergelijke verwachtingen.

Vanuit praktisch oogpunt vervult verantwoordelijkheid meerdere functies:

- zij stimuleert samenwerking;
- zij ontmoedigt schadelijk gedrag;
- zij bevordert vertrouwen;
- zij maakt sociale orde mogelijk.

Daarom blijft verantwoordelijkheid belangrijk, zelfs wanneer volledige vrije wil onzeker blijkt.

8.5.8. **De positie van Trebla**

Gedurende het boek kiest Trebla bewust geen extreem standpunt.

Hij verwerpt zowel het idee van absolute vrijheid als het idee dat mensen volledig machteloze producten van omstandigheden zijn.

Mensen kiezen hun uitgangspositie niet.

Zij kiezen hun genen niet.

Zij kiezen hun jeugd niet.

Maar binnen die gegeven omstandigheden beschikken zij vaak over een zekere speelruimte.
Vrijheid verschijnt daardoor niet als een alles-of-niets eigenschap, maar als een kwestie van gradatie.
Sommige mensen hebben meer mogelijkheden dan anderen.
Sommige situaties bieden meer keuzevrijheid dan andere.

8.5.9. **Samenvatting**

Het debat over vrije wil is waarschijnlijk nog lang niet afgesloten.
Filosofen, psychologen en neurowetenschappers blijven hierover discussiëren.
Toch lijkt één conclusie redelijk:
Menselijk gedrag ontstaat uit een complexe wisselwerking tussen biologische aanleg, omgevingsinvloeden, ervaringen en bewuste reflectie.
Of vrije wil uiteindelijk volledig bestaat of niet, blijft onderwerp van debat.
Maar voor het begrijpen van menselijk gedrag is het waarschijnlijk vruchtbaarder om te onderzoeken hoeveel vrijheid mensen bezitten dan om uitsluitend te vragen of zij volledig vrij zijn.
Of zoals Trebla het zou formuleren:
Misschien zijn wij niet de volledig vrije auteurs van ons leven. Maar wij zijn waarschijnlijk ook niet slechts toeschouwers van een verhaal dat zonder ons wordt geschreven.

8.6. **Karl Popper, open samenlevingen en de paradox van tolerantie**

Waarom kan een onbeperkt tolerante samenleving uiteindelijk intolerant worden?

In hoofdstuk 7 werd de zogenaamde *paradox van tolerantie* besproken. Deze gedachte wordt meestal geassocieerd met de filosoof Karl Popper (1902–1994), één van de invloedrijkste wetenschapsfilosofen van de twintigste eeuw.

Hoewel Popper vooral bekend werd door zijn ideeën over wetenschap, speelde ook zijn politieke filosofie een belangrijke rol. Zijn ervaringen met totalitaire regimes in de twintigste eeuw brachten hem ertoe na te denken over de kwetsbaarheid van vrije samenlevingen.

8.6.1. **De open samenleving**

Popper verdedigde het idee van de **open samenleving**.

Een open samenleving wordt gekenmerkt door:

- vrijheid van meningsuiting;
- vrijheid van onderzoek;
- politieke pluraliteit;
- democratische besluitvorming;
- ruimte voor kritiek.

Volgens Popper is geen enkel mens, geen enkele leider en geen enkele ideologie onfeilbaar.

Daarom moet een gezonde samenleving ruimte bieden voor discussie en kritiek.

Net zoals wetenschappelijke theorieën voortdurend getest en verbeterd worden, moeten ook politieke ideeën kritisch onderzocht kunnen worden.

8.6.2. **Waarom openheid kwetsbaar is**

Juist omdat een open samenleving vrijheid biedt, kan zij kwetsbaar zijn voor groepen die diezelfde vrijheid willen gebruiken om haar af te schaffen.

Hier ontstaat de beroemde paradox.

Popper formuleerde deze als volgt:

Wanneer een samenleving onbeperkt tolerant is, kan haar tolerantie uiteindelijk worden vernietigd door degenen die intolerant zijn.

De gedachte is eenvoudig.

Stel dat een samenleving iedere vorm van intolerantie zonder enige grens accepteert.

Dan kunnen intolerante bewegingen gebruikmaken van die vrijheid om andere meningen het zwijgen op te leggen.

Wanneer zij daarin succesvol zijn, verdwijnt uiteindelijk de tolerantie die hun opkomst mogelijk maakte.

8.6.3. **Wat Popper niet bedoelde**

De paradox van tolerantie wordt regelmatig verkeerd geïnterpreteerd.

Popper stelde niet dat afwijkende meningen verboden moeten worden.

Integendeel.

Hij verdedigde juist open debat en vrije discussie.

Zijn punt was subtieler.

Zolang intolerante ideeën met argumenten kunnen worden bestreden binnen een open discussie, verdient discussie de voorkeur.

Pas wanneer groepen geweld gebruiken of actief proberen het vrije debat onmogelijk te maken, ontstaat volgens Popper een probleem voor de open samenleving.

8.6.4. **Meningsverschil versus onderdrukking**

Het is belangrijk onderscheid te maken tussen:

- het uiten van een impopulaire mening;
- het onderdrukken van het recht van anderen om een mening te uiten.

Deze twee worden vaak met elkaar verward.

Een open samenleving heeft juist behoefte aan uiteenlopende opvattingen.

Wetenschappelijke vooruitgang.

Politieke vernieuwing.

Filosofische ontwikkeling.

Ze ontstaan vaak uit meningsverschillen.

Maar wanneer een groep probeert het recht op meningsverschil zelf af te schaffen, verandert de situatie.

Dan staat niet langer een idee ter discussie, maar de mogelijkheid om ideeën überhaupt vrij te bespreken.

8.6.5. **Een systeemperspectief**

Vanuit het systeemdenken dat in dit boek centraal staat, kan de paradox van tolerantie op een andere manier worden bekeken.

Een systeem moet niet alleen zijn onderdelen beschermen.

Het moet ook de voorwaarden beschermen die het systeem laten functioneren.

Een ecosysteem beschermt niet alleen individuele organismen.

Het behoudt ook de processen die het ecosysteem in stand houden.

Op vergelijkbare wijze moet een open samenleving niet alleen individuele vrijheden beschermen.

Zij moet ook de voorwaarden beschermen waaronder vrijheid kan blijven bestaan.

8.6.6. **De relatie met andere waarden**

In hoofdstuk 7 werden verschillende waarden besproken die bijdragen aan de continuïteit van beschavingen:

- kennis;
- waarheidsliefde;
- samenwerking;
- vertrouwen;
- vrijheid;
- verantwoordelijkheid;
- diversiteit;
- duurzaamheid.

Deze waarden versterken elkaar vaak.

Vrijheid maakt innovatie mogelijk.

Vertrouwen ondersteunt samenwerking.

Diversiteit bevordert aanpassingsvermogen.

Maar geen van deze waarden kan volledig los van de andere worden begrepen.

Vrijheid zonder verantwoordelijkheid kan schadelijk worden.

Diversiteit zonder samenhang kan instabiliteit veroorzaken.

Tolerantie zonder bescherming van openheid kan uiteindelijk intolerantie mogelijk maken.

8.6.7. **Geen eenvoudige formule**

De paradox van tolerantie levert geen eenvoudige oplossing op.

Zij vertelt ons niet precies waar de grens moet worden getrokken.

Dat blijft een moeilijke politieke en maatschappelijke afweging.

Popper zelf was zich daarvan bewust.

Zijn bijdrage bestond vooral uit het aanwijzen van een spanning die in iedere vrije samenleving aanwezig is.

Hoe beschermen we vrijheid zonder zelf onvrij te worden?

Hoe beschermen we openheid zonder haar te vernietigen?

8.6.8. **De positie van Trebla**

Trebla benadert deze kwestie niet vanuit absolute principes, maar vanuit de vraag welke voorwaarden bijdragen aan de continuïteit van een open en veerkrachtige samenleving.

Vanuit dat perspectief lijkt tolerantie een belangrijke waarde.

Maar geen onbeperkte waarde.

Zoals vrijwel alle complexe systemen vereist ook een open samenleving een evenwicht tussen verschillende belangen en principes.

Absolute vrijheid blijkt problematisch.

Absolute controle eveneens.

Misschien geldt hetzelfde voor tolerantie.

8.6.9. **Samenvatting**

De paradox van tolerantie laat zien dat waarden soms met elkaar kunnen botsen.

Vrijheid en bescherming.

Openheid en veiligheid.

Diversiteit en samenhang.

Het inzicht van Popper is niet dat tolerantie moet worden opgegeven.

Integendeel.

Zijn punt is juist dat een vrije samenleving soms maatregelen moet nemen om de voorwaarden te beschermen die vrijheid en tolerantie mogelijk maken.

Of zoals Trebla het zou formuleren:

Een samenleving die open wil blijven, moet niet alleen vrijheid waarderen, maar ook begrijpen welke voorwaarden die vrijheid laten voortbestaan.

8.7. **Systeemdenken en de aarde als geheel**

Waarom bekijkt Trebla de aarde voortdurend als één samenhangend systeem?

Een terugkerend thema in dit boek is het idee dat we niet alleen naar afzonderlijke gebeurtenissen moeten kijken, maar ook naar het grotere geheel waarvan zij deel uitmaken.

Wanneer we spreken over mensen, dieren, ecosystemen, economieën of samenlevingen, hebben we vaak de neiging ons te richten op individuele onderdelen. Maar veel verschijnselen kunnen pas werkelijk worden begrepen wanneer we kijken naar de relaties tussen die onderdelen.

Deze manier van denken staat bekend als **systeemdenken**.

8.7.1. Wat is een systeem?

Een systeem is een verzameling onderdelen die met elkaar verbonden zijn en elkaar beïnvloeden.

Voorbeelden zijn:

- een cel;
- een menselijk lichaam;
- een familie;
- een economie;
- een ecosysteem;
- een samenleving;
- de aarde als geheel.

Het belangrijkste kenmerk van een systeem is dat het gedrag van het geheel niet altijd kan worden begrepen door uitsluitend naar de afzonderlijke onderdelen te kijken.

8.7.2. Het geheel is meer dan de som der delen

Een menselijk lichaam bestaat uit miljarden cellen.

Wanneer we één cel afzonderlijk bestuderen, leren we veel over die cel.

Maar daarmee begrijpen we nog niet volledig hoe bewustzijn ontstaat.

Bewustzijn lijkt een eigenschap te zijn van het geheel.

Dergelijke eigenschappen worden vaak **emergente eigenschappen** genoemd.

Een emergente eigenschap ontstaat uit de interactie tussen onderdelen en kan niet volledig worden verklaard door één onderdeel afzonderlijk.

Voorbeelden zijn:

- bewustzijn in een brein;
- verkeersstromen in een stad;
- marktdynamiek in een economie;
- cultuur binnen een samenleving.

8.7.3. Feedbackmechanismen

Een belangrijk begrip binnen systeemdenken is **feedback**.

Een verandering in één onderdeel van een systeem kan gevolgen hebben voor andere onderdelen, die vervolgens weer terugwerken op het oorspronkelijke onderdeel.

Er bestaan twee hoofdvormen.

8.7.3.1. *Negatieve feedback*

Negatieve feedback werkt stabiliserend.

Wanneer een systeem uit evenwicht raakt, ontstaan processen die het evenwicht proberen te herstellen.

Een eenvoudig voorbeeld is de lichaamstemperatuur.

Wanneer het lichaam te warm wordt, gaan we zweten.

Wanneer het te koud wordt, gaan we rillen.

Deze reacties helpen het systeem terug te brengen naar een stabiele toestand.

8.7.3.2. *Positieve feedback*

Positieve feedback versterkt juist veranderingen.

Een klein effect kan daardoor steeds groter worden.

Een bekend voorbeeld is een economische paniek.

Wanneer mensen bang worden dat een bank failliet gaat, halen zij hun geld weg.

Daardoor komt de bank juist verder in de problemen, wat de angst verder versterkt.

8.7.4. *Evenwicht betekent niet stilstand*

Veel mensen denken bij evenwicht aan een statische toestand.

In werkelijkheid zijn levende systemen voortdurend in beweging.

Een bos verandert continu.

Een samenleving verandert continu.

Zelfs een menselijk lichaam vernieuwt zichzelf voortdurend.

Toch blijft het systeem als geheel herkenbaar.

Evenwicht betekent daarom meestal niet stilstand, maar het vermogen om veranderingen op te vangen zonder uiteen te vallen.

8.7.5. De aarde als systeem

In dit boek wordt de aarde regelmatig benaderd als een geïntegreerd systeem.

Dat betekent niet dat de aarde een bewust wezen is.

Het betekent slechts dat talloze processen met elkaar verbonden zijn.

Atmosfeer.

Oceanen.

Bossen.

Dieren.

Micro-organismen.

Menselijke samenlevingen.

Economieën.

Technologie.

Alles beïnvloedt elkaar.

Een verandering in één onderdeel kan gevolgen hebben voor vele andere onderdelen.

Soms direct.

Soms pas na lange tijd.

8.7.6. De mens binnen het systeem

Een belangrijke gedachte in dit boek is dat de mens niet buiten dit systeem staat.

Wij zijn er onderdeel van.

Dat lijkt vanzelfsprekend, maar in de praktijk denken mensen vaak anders.

Wij spreken over "de natuur" alsof wij daar los van staan.

Alsof de mens en de natuur twee afzonderlijke dingen zijn.

Vanuit systeemdenken is dat onderscheid kunstmatig.

De mens beïnvloedt het systeem.

Maar het systeem beïnvloedt ook de mens.

Onze gezondheid.

Onze economie.

Onze voedselvoorziening.

Onze veiligheid.

Alles is uiteindelijk verbonden met de toestand van het grotere systeem waarvan wij deel uitmaken.

8.7.7. **Waarom systeemdenken belangrijk is**

Veel maatschappelijke problemen blijken moeilijk oplosbaar wanneer slechts naar afzonderlijke onderdelen wordt gekeken.

Een maatregel die op korte termijn gunstig lijkt, kan op langere termijn onverwachte gevolgen hebben.

Een oplossing voor één probleem kan elders nieuwe problemen creëren.

Systeemdenken probeert daarom verder te kijken dan directe oorzaken en gevolgen.

Het vraagt vragen als:

- Welke processen beïnvloeden elkaar?
- Welke terugkoppelingen bestaan er?
- Welke langetermijneffecten kunnen optreden?
- Welke voorwaarden houden het systeem in stand?
-

8.7.8. **De relatie met ethiek**

Het systeemdenken vormt de brug naar de duurzame ethiek die in hoofdstuk 7 wordt besproken.

Wanneer we de aarde beschouwen als een complex systeem waarvan wij afhankelijk zijn, ontstaat een andere manier van kijken naar verantwoordelijkheid.

Niet alleen:

Wat is goed voor mij?

Of:

Wat is goed voor mijn groep?

Maar ook:

Welke gevolgen hebben onze keuzes voor het grotere systeem waarvan wij afhankelijk zijn?

Vanuit dat perspectief krijgt duurzaamheid een rationele betekenis.

Niet als moreel dogma.

Maar als erkenning dat een systeem dat zijn eigen bestaansvoorwaarden vernietigt uiteindelijk ook zichzelf beschadigt.

8.7.9. **De positie van Trebla**

Trebla probeert gedurende het hele boek voortdurend tussen verschillende niveaus te schakelen.

Van individu naar groep.

Van groep naar samenleving.

Van samenleving naar mensheid.

Van mensheid naar aarde.

Niet omdat één niveau belangrijker is dan de andere.

Maar omdat elk niveau slechts gedeeltelijk begrijpelijk is zonder de andere niveaus.

Het individu beïnvloedt de groep.

De groep beïnvloedt de samenleving.

De samenleving beïnvloedt de aarde.

En de aarde beïnvloedt uiteindelijk weer het individu.

8.7.10. **Samenvatting**

Systeemdenken leert ons dat verschijnselen zelden volledig geïsoleerd kunnen worden begrepen.

De wereld bestaat uit netwerken van onderlinge relaties, terugkoppelingen en afhankelijkheden.

Door niet alleen naar afzonderlijke onderdelen te kijken, maar ook naar hun onderlinge samenhang, ontstaat een breder perspectief op mens, samenleving en natuur.

Of zoals Trebla het zou formuleren:

Wie uitsluitend naar de afzonderlijke schakels kijkt, begrijpt nooit volledig de keten. Wie alleen naar de keten kijkt, begrijpt nooit volledig de schakels. Werkelijk begrip ontstaat wanneer beide samen worden bestudeerd.

8.8. **Epiloog – Terug naar huis**

De zon stond inmiddels laag boven de horizon.

De schaduwen van de bomen werden langer en het gouden licht van de avond legde een warme gloed over de velden.

Een tijdlang liepen Trebla en Alex zwijgend naast elkaar.

De gesprekken van de afgelopen uren leken nog na te echoën in hun gedachten.

Links van het pad strekte een veld met bloeiend koolzaad zich uit tot aan de horizon. Een lichte wind liet de gele bloemen golven als een rustige zee.

In de verte klonk het gezang van een vogel.

Verder was het stil.

ALEX:

Weet je wat me opvalt?

TREBLA:

Wat dan?

ALEX:

Toen we vanmorgen vertrokken, leek alles eenvoudiger.

Goed en kwaad.

Vrijheid.

Gelijkheid.

Verantwoordelijkheid.

Ik dacht dat ik over veel van die dingen een duidelijke mening had.

TREBLA:

En nu?

ALEX:

Nu weet ik minder zeker wat ik denk.

Maar vreemd genoeg voelt dat niet als een verlies.

TREBLA:

Misschien omdat begrip vaak begint waar zekerheid eindigt.

ALEX:

Misschien.

Ik heb het gevoel dat ik meer vragen heb dan toen we begonnen.

TREBLA:

Dat zou een goed teken kunnen zijn.

De wereld wordt niet noodzakelijk eenvoudiger wanneer we haar beter begrijpen.

Vaak wordt zij juist complexer.

Maar die complexiteit was er altijd al.

We beginnen haar alleen beter te zien.

Alex keek een tijdje zwijgend voor zich uit.

Het pad liep langzaam richting het dorp.

De eerste huizen werden zichtbaar tussen de bomen.

ALEX:

Denk je dat we antwoorden hebben gevonden?

TREBLA:

Op sommige vragen misschien.

Op andere waarschijnlijk niet.

Maar dat was nooit het belangrijkste doel.

ALEX:

Wat dan wel?

TREBLA:

Leren kijken.

Leren twijfelen.

Leren onderzoeken.

Veel mensen zoeken naar definitieve antwoorden.

Maar misschien zijn goede vragen uiteindelijk waardevoller.

Een antwoord sluit een deur.

Een vraag opent er vaak één.

Ze liepen verder.

Aan de rand van het pad zag Alex een rij jonge bomen.

Waarschijnlijk pas enkele jaren geleden geplant.

Hun dunne stammen bewogen zachtjes mee met de wind.

ALEX:

Iemand heeft die bomen geplant zonder te weten wie er later van zal genieten.

TREBLA:

Zoals zoveel mensen vóór ons dingen hebben gebouwd waarvan wij vandaag profiteren.

ALEX:

En zoals wij op onze beurt iets zullen achterlaten voor anderen.

TREBLA:

Precies.

Misschien is dat uiteindelijk één van de mooiste eigenschappen van de mens.

Dat hij in staat is verder te kijken dan zichzelf.

Verder dan vandaag.

Verder dan zijn eigen leven.

Ze bereikten het einde van het wandelpad.

Voor hen lag het dorp.

De huizen.

De straten.

Het dagelijkse leven.

Niets was veranderd.

De wereld zag eruit zoals zij er die ochtend ook had uitgezien.

En toch voelde alles anders.

Niet omdat de wereld was veranderd.

Maar omdat hun blik op die wereld was veranderd.

ALEX:

Dus dit is het einde?

Trebla glimlachte.

TREBLA:

Van deze wandeling wel.

Maar niet van het onderzoek.

Zolang mensen blijven vragen wie zij zijn, waar zij vandaan komen en hoe zij zouden moeten leven, zal die zoektocht doorgaan.

Misschien is filosofie uiteindelijk niets anders dan dat.

Niet het bezit van de waarheid.

Maar de bereidheid om haar te blijven zoeken.

Samen liepen zij het dorp binnen.

Langzaam verdween het laatste zonlicht achter de horizon.

De avond viel.

De vragen bleven.

En misschien was dat precies zoals het moest zijn.

9. Bibliografie

- Adamson, P. *The History of Philosophy without any Gaps*. Podcasts.
- Antoninus, M. A. (Omstreeks 170 AD). *Overpeinzingen (Ta Eis Heauton)*. Amsterdam: De Driehoek.
- Bregman, R. (2019). *De Meeste Mensen Deugen*. de Correspondent Bv.
- Capel, P. (2018). *Het Emotionele DNA*. K.PI Education.
- Carroll, S. (2018-2023). *Mindscape*. Podcasts.
- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species*. John Murray.
- Epictetus. (ca. 138 AD). *Encheiridion*. Amsterdam: De Driehoek.
- Haig, D. (2020). *From Darwin to Derrida*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Hobbes, T. (April 1651). *Leviathan*. London.
- Hume, D. (1739-40). *A Treatise of Human Nature*.
- Nadler, S. (2011). *Spinoza*. José van Amstel.
- Neiman, S. (2009). *Morele Helderheid*. Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Wommelgem.
- Nietzsche, F. (1883). *Also sprach Zarathustra*. Chemnitz.
- Ortega y Gasset, J. O. (1930). *The Revolt of the Masses*. Ww Norton & Co.
- Poortman, C. H. (2015). *Aristoteles - Ethica Nicomachea*. Damon b.v.
- Rousseau, J. (1763). *Emile, or on education*.
- Smith, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*. Metal Libri.
- Spinoza, B. (1678). *Ethica*.
- Swaab, D. (2011). *Wij zijn ons Brein*. www.uitgeverijcontact.nl.
- West, S. (2013-2023). *Philosophize This!* Podcasts.

10. Geselecteerde citaten en beschouwingen

10.1.1. Friedrich Nietzsche en de Koe

Nietzsche stelde zich ooit een gesprek met een koe voor.

Hij vroeg de koe:

"Waarom ben je zo gelukkig?"

En de koe antwoordde:

"Omdat ik niet nadenk over de toekomst of het verleden. Ik denk helemaal nergens aan."

Maar voordat de koe haar antwoord had kunnen afmaken, was zij alweer vergeten wat zij wilde zeggen.

Dit verhaal illustreert Nietzsche's observatie dat mensen van dieren verschillen doordat zij belast, maar tegelijkertijd verrijkt, worden door geheugen, reflectie en verwachting.

10.1.2. Nietzsche's Übermensch

De Übermensch ("Bovenmens" of "Mens-voorbij-de-mens") is Nietzsche's benaming voor het moedige individu dat het leven volledig omarmt en voor zichzelf nieuwe waarden schept.

De Übermensch zoekt de betekenis van het leven niet in een hiernamaals of in een platonische wereld van ideale vormen.

In plaats daarvan wordt betekenis gevonden in het leven zelf.

De Übermensch is daarom geen superieur mensenras, zoals het begrip soms ten onrechte is geïnterpreteerd.

Het verwijst juist naar een persoon die weigert troostende illusies te creëren om de realiteit van het bestaan te verzachten.

Nietzsche schreef beroemd:

"De mens is een koord gespannen tussen het dier en de Übermensch."

10.1.3. Jean-Paul Sartre

De existentialistische filosoof Jean-Paul Sartre drukte een vergelijkbaar idee op een andere manier uit:

"Het leven heeft geen vooraf bepaald doel; het doel is het leven zelf."

Voor Sartre wordt betekenis niet ontdekt, maar gecreëerd door menselijke keuzes en handelingen.

10.1.4. Immanuel Kant

Immanuel Kant deed verschillende observaties die vandaag de dag nog steeds invloedrijk zijn.

Een van zijn onderwijskundige principes kan als volgt worden samengevat:

"Leer mensen niet filosofie; leer hen filosoferen."

Het doel is niet slechts conclusies over te dragen, maar het vermogen te ontwikkelen om kritisch en zelfstandig te denken.

Kant gaf ook een van de beroemdste definities van de Verlichting:

"Verlichting is het uittreden van de mens uit zijn zelfverschuldigde onmondigheid."

Daarmee bedoelde hij de overgang van afhankelijkheid van externe autoriteiten naar het zelfstandig gebruik van de rede.

Mensheid

Over de
Relativiteit van
Ethiek, Evolutie en Gedrag

Door
Albert Prins

EINDE

Your feedback is welcome at:

aprinsh@hotmail.com